

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ**

**МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ПРАКТИКУМ ІЗ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ»**

Дніпро – 2023

УДК 159.98:37
Б 81

*Схвалено Навчально-методичною радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
(протокол № 6 від 14.02.2023 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТ:

Іван БАТРАЧЕНКО, професор кафедри психології Дніпровського університету митної справи та фінансів, доктор психологічних наук, доцент.

УКЛАДАЧ:

Наталія БОНДАРЕНКО, доцент кафедри психології та педагогіки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук.

Б 81 Бондаренко Н. П. Методичні вказівки до проведення практичних занять з навчальної дисципліни «Практикум із загальної психології». Дніпро : ДДУВС, 2023. 72 с.

Методичні вказівки призначені для здобувачів вищої освіти університету, які навчаються за спеціальністю «Психологія».

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЗАГАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ.....	6
1.1. Загальні методи дослідження в психології.....	6
1.2. Методи дослідження пізнавальних процесів.....	6
1.3. Методи дослідження емоційно-вольової сфери.....	8
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКУМ ІЗ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	9
2.1. Практична робота № 1.....	9
2.2. Практична робота № 2.....	11
2.3. Практична робота № 3.....	13
2.4. Практична робота № 4.....	17
2.5. Практична робота № 5.....	22
2.6. Практична робота № 6.....	26
2.7. Практична робота № 7.....	33
2.8. Практична робота № 8.....	42
2.9. Практична робота № 9.....	56
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ.....	68
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	70

ВСТУП

Мета навчального курсу «Практикум із загальної психології»: ознайомлення студентів із теорією та практикою психодіагностичних досліджень, формування адекватних уявлень про роль і місце відповідних методик в системі психологічної роботи, вміння проводити психологічні дослідження в галузі загальної психології; формування навичок ведення, обробки та інтерпретації протоколів; вироблення вмінь складати психологічний портрет особистості.

Завдання навчальної дисципліни:

- вивчити основні підходи до дослідження психіки людини;
- закріпити на практиці знання про організацію й планування психологічного експерименту;
- забезпечити оволодіння методами психометричної оцінки психодіагностичного засобу і конкретним психодіагностичним методикам;
- навчити студентів складанню власних діагностичних програм, дослідженню основних психічних процесів;
- поглибити і доповнити знання про факти, закономірності і механізми психічної діяльності людини.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні:

- *знати:* можливості психологічного дослідження; способи збору, обробки й подання емпіричних даних у психологічному дослідженні; етичні аспекти проведення психологічного дослідження; психометричні засоби контролю якості психологічних методик; особливості використання тестів; особливості використання особистісних опитувальників; особливості використання проєктивних методик; основні етапи, ознаки та вимоги до наукового експериментального дослідження;
- *вміти:* формулювати проблеми, гіпотези й завдання психологічного дослідження; вільно орієнтуватися в методах дослідження основних характеристик особистості, зокрема пізнавальної сфери та інтелекту; планувати емпіричне психологічне дослідження, вибирати методи збору й обробки даних, формувати вибірку; готувати й здійснювати психологічний експеримент, спостереження й опитування; реєструвати емпіричні результати, вести протоколи психологічних досліджень; використовувати методи одномірного й багатомірного шкалювання; використовувати комп'ютерні програми для збору й обробки даних і подання результатів психологічного дослідження.

Згідно з вимогами освітньої (освітньо-професійної, освітньо-наукової) програми студенти повинні досягнути таких результатів навчання (компетентностей):

- здатність аналізувати, описувати й пояснювати емпіричні результати;
- здатність описувати поведінку людей у процесі дослідження;

– здатність використовувати методи дослідження пізнавальних і емоційних процесів, психічних станів, індивідуально-психологічних особливостей і спілкування;

– здатність використовувати емпіричні результати для прогнозування психічних явищ і управління ними в процесі практичної діяльності.

Місце навчальної дисципліни в освітній програмі визначено такими компетентностями:

ЗК07 – здатність генерувати нові ідеї (креативність);

ПК8 – здатність оцінювати межі власної фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію;

ПК9 – здатність дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики та керуватися загальнолюдськими цінностями;

ПК10 – аналізувати і впроваджувати у практику результати наукових і прикладних досліджень;

СК1 – здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології.

Передумови для вивчення навчальної дисципліни: «Загальна психологія», «Психофізіологія», «Педагогічна психологія», «Вікова психологія та психологія розвитку», «Основи психодіагностики».

Результати вивчення навчальної дисципліни «Психологія особистості».

Згідно з вимогами освітньої програми здобувачі повинні **знати**:

- 1) стан сучасної психологічної науки і перспективи її розвитку;
- 2) природу психічного та принципи побудови системи психологічних знань;
- 3) методологію і принципи психологічного дослідження;
- 4) основні психологічні категорії, їх зміст і перспективи розвитку.

вміти:

- 1) проводити теоретичні, експериментальні дослідження психологічних явищ відповідно до наукового методу;
- 2) визначати причинно-наслідкові залежності між психологічними явищами, давати їм обґрунтовану інтерпретацію;
- 3) визначати предмет психології на сучасному етапі, основні психологічні категорії, їх суть і зміст.

Програмні результати:

ПР1 – аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв’язання;

ПР14 – ефективно виконувати різні ролі у команді у процесі вирішення фахових завдань, у тому числі демонструвати особистісні якості.

РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЗАГАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Загальні методи дослідження в загальній психології

ТЕМА 1. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Співвідношення понять «методологія», «метод», «методика». Різні підходи до визначення поняття «методологія». Рівні методології. Методологічні принципи психологічного дослідження (загальні та спеціальні). Етапи та процедура психологічного дослідження. Об'єкт, предмет, мета, завдання та гіпотеза дослідження. Класифікація методів психологічного дослідження.

ТЕМА 2. МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЇ

Експеримент як процедура перевірки гіпотез про причинно-наслідкові зв'язки явищ. Основні різновиди експерименту. Поняття про залежну та незалежну змінні. Внутрішня та зовнішня валідність експерименту. Поділ на контрольну та експериментальні групи.

Поняття про спостереження як дослідницький прийом і засіб збору емпіричних даних. Вимоги до наукового спостереження. Види спостережень. Стандартизація спостереження. Етапи та процедура спостереження. Протокол спостереження. Поняття про спостережливість як властивість особистості, що є необхідною для великої кількості професій, зокрема професії психолога.

Опитування в психології. Види опитування: бесіда, анкетування та інтерв'ю бесіда як метод дослідження. Анкетування як метод психології. Класифікація запитань в анкетах. Правила формулювання запитань анкети. Структура анкети.

Визначення методу тестів. Види тестів. Поняття про тестові норми. Недоліки та переваги методу тестів в психології.

1.2. Методи дослідження пізнавальних процесів

ТЕМА 3. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДЧУТТІВ І СПРИЙМАННЯ

Відчуття як базовий пізнавальний процес. Основні сенсорні властивості людини. Взаємозв'язок сприймання та відчуттів. Властивості сприймання.

Дослідження ролі відчуттів у пізнавальній діяльності людини. Дослідження зорових відчуттів (визначення нижнього порогу). Дослідження м'язово-суглобових відчуттів. Вимірювання і оцінка поля зору. Визначення абсолютних порогів слухової чутливості.

Дослідження пізнавального контролю під час сприймання. Особливості сприймання форми при пасивному і активному дотику. Дослідження сприймання простору. Методики сприймання простору «Годинники» та «Вирізи».

ТЕМА 4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УВАГИ

Поняття про основні властивості уваги: вибірковість, стійкість, концентрація, обсяг, розподіл.

Визначення поняття «обсяг» уваги. Дослідження обсягу уваги (за допомогою цифрових таблиць).

Визначення понять «стійкість» та «концентрація» уваги. Дослідження стійкості та концентрації уваги за допомогою методик «Кільця Ландольта», «Коректурна проба Бурдона», «Переплутані лінії», тесту П'єрона-Рузера.

Дослідження вибіркості уваги за допомогою методики Мюнстерберга.

Визначення поняття «розподіл» уваги. Дослідження розподілу уваги за допомогою коректурної проби Бурдона та червоно-чорної таблиці.

Теоретичні відомості щодо засобів покращення уваги. Вправи для тренування стійкості, концентрації, розподілу та об'єму зорової та слухової уваги.

ТЕМА 5. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ

Роль пам'яті у пізнавальній діяльності людини. Визначення видів пам'яті: короткочасна, довготривала та оперативна пам'ять.

Оцінка короткочасної наочно-образної пам'яті: дослідження обсягу короткочасної пам'яті за методикою Джекобсона; методика «Об'єм пам'яті»; методика вивчення образної пам'яті (таблиця з 16 образами); методика дослідження обсягу короткотривалої пам'яті (10 слів і 10 цифр).

Дослідження оперативної пам'яті. Методика «Порівняльне дослідження безпосереднього та опосередкованого запам'ятовування абстрактних понять». Дослідження переважачого типу запам'ятовування.

Теоретичні відомості щодо засобів покращення запам'ятовування. Вправи для покращення навичок запам'ятовування.

ТЕМА 6. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МИСЛЕННЯ

Поняття мислення та його різновиди. Дослідження лабільності-ригідності мислення за допомогою методики «Словесний лабіринт».

Дослідження понятійного мислення (методика «Виділення суттєвих ознак»). Дослідження логічного мислення за допомогою методик «Числові ряди», «Складні аналогії», «Кількісні відносини», «Прості аналогії». Дослідження рефлексивності мислення за допомогою методики «Анаграми». Методику дослідження вербально-логічного мислення у молодших школярів.

ТЕМА 7. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВИ

Уява та її характеристики. Дослідження індивідуальних особливостей уяви (визначення рівня складності уяви, ступеня фіксованості уявлень, гнучкості або ригідності уявлень, ступеня її оригінальності чи стереотипності). Дослідження продуктивності уваги за допомогою чорно-білих фотографій тесту Роршаха.

Визначення поняття «творчої уяви». Дослідження творчою уяви за допомогою тестів Торренса. Дослідження особливостей творчої уяви за допомогою методики «Три слова».

1.3. Методи дослідження емоційно-вольової сфери

ТЕМА 8. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ

Емоції та їх характеристика. Дослідження настроїв за допомогою тесту А. Лутошкіна. Дослідження тривожності за допомогою методики Спілберга-Ханіна. Дослідження емоційної чуйності. Дослідження залежності продуктивності запам'ятовування від почуттів. Дослідження домінуючої емоції особистості. Дослідження рівня екзаменаційної тривоги.

ТЕМА 9. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛІ

Воля та її характеристика. Дослідження наполегливості. Дослідження імпульсивності. Дослідження вольової активності та вольового зусилля в розумовій діяльності (за Лисенко І.). Дослідження «сили волі».

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКУМ ІЗ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

2.1. Практична робота № 1

2.1.1. Методика дослідження рівня спостережливості

На рис. 1 подані зображення різних емоційних станів. Інструкція: «Уважно розгляньте малюнок і визначте, який емоційний стан передає зображена на ньому міміка рота».

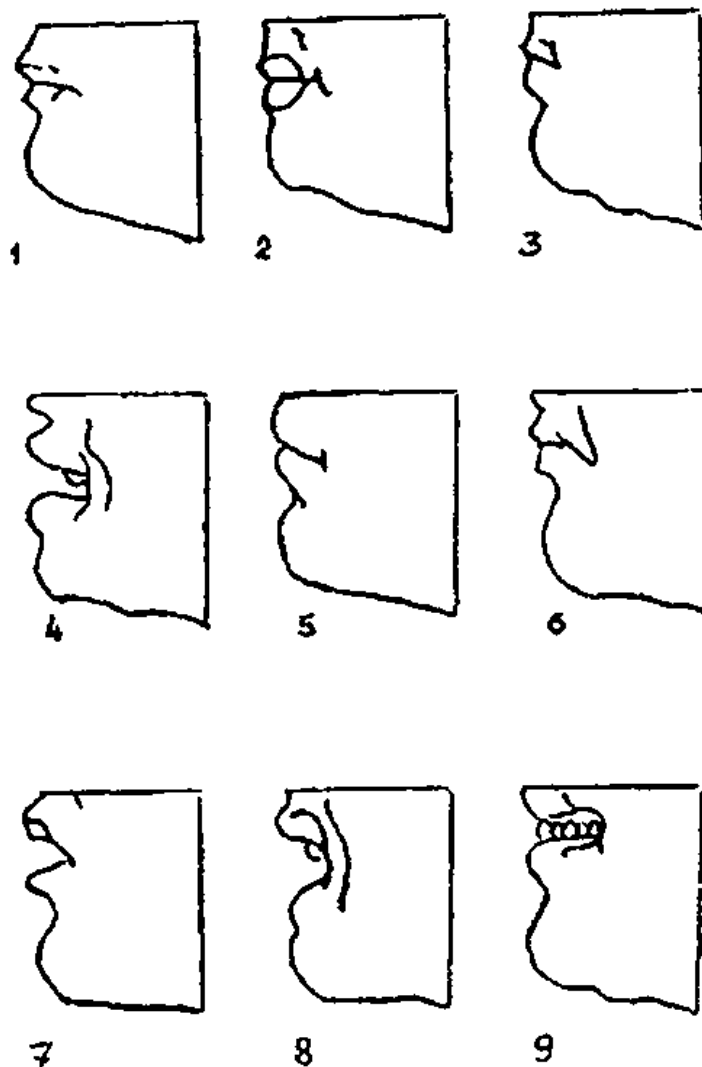

Рис. 1. Емоційні стани

Внесіть назви емоційного стану, зображеного на кожному малюнку, у табл. 1 згідно з його номером.

Таблиця 1

1		4		7	
2		5		8	
3		6		9	

НЕ ДИВИТИСЯ ВІДПОВІДІ ДО ЗАПОВНЕННЯ ТАБЛИЦІ!

Відповіді:

- 1) спокійний,
- 2) ніжний,
- 3) скорботний,
- 4) незадоволений,
- 5) впертий,
- 6) впертий і незадоволений,
- 7) уважний,
- 8) незадоволений і уважний,
- 9) злий.

За кожну правильну відповідь нараховується у бал.

Рівні психологічної спостережливості розподіляються так:

- 4 бали – високий рівень точності впізнавання;
- 3 бали – достатній рівень точності впізнавання;
- 2 бали – середній рівень точності впізнавання;
- 1 бал – низький рівень точності впізнавання.

2.1.2. Таблиця спостережливості

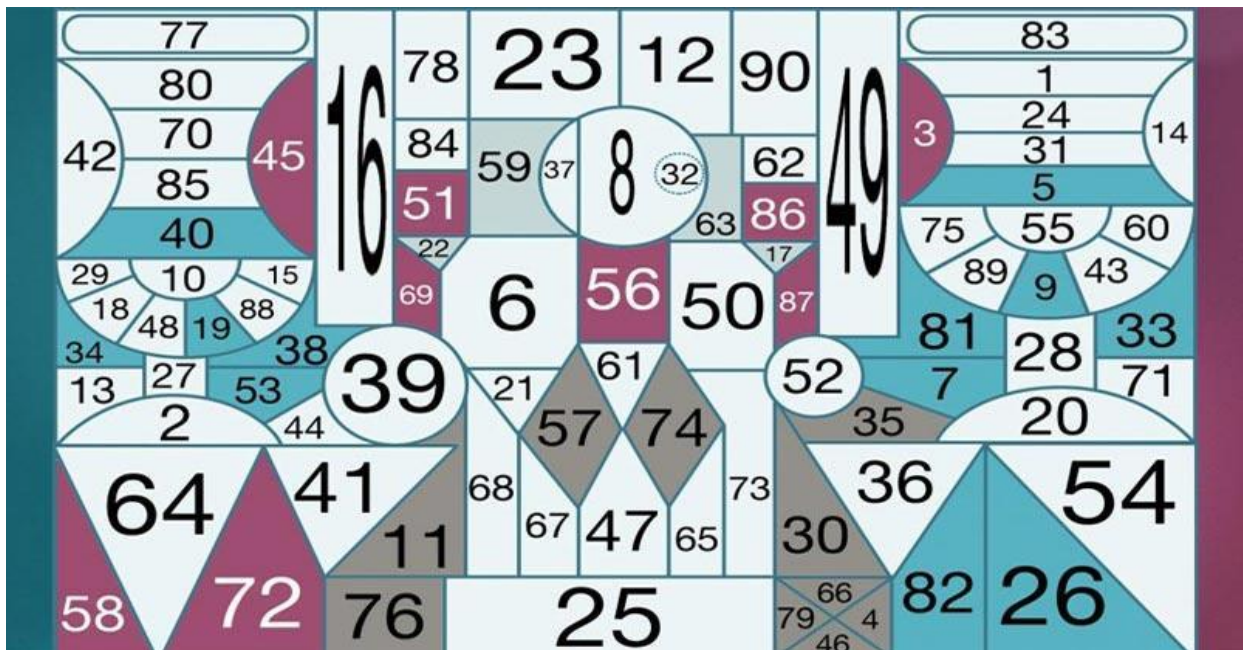

Рис. 2. Таблиця спостережливості

Знайдіть на цій таблиці послідовно числа від 1 до 90 включно.

Якщо ви уклалися за 5-10 хв, то у вас просто виняткова спостережливість.

Якщо ви впоралися за 10-15 хв – у вас хороша спостережливість.

Якщо ви знайшли всі числа за 15-20 хв – у вас середній рівень спостережливості.

Якщо ви знайшли по порядку всі числа за 20-25 хв – вам слід приділити час розвитку спостережливості.

2.2. Практична робота № 2

2.2.1. Дослідження типу сприймання за роботою провідних аналізаторів

Мета дослідження: визначити домінуючий тип сприймання за роботою провідних аналізаторів.

Матеріали та обладнання: бланк тесту та ручка.

Інструкція. Відповідайте на питання «згодні» (+) чи «не згодні» (-). У таблиці обведіть кружком ті запитання, на які дали відповідь «згоден»/«згодна».

Опитувальник:

1. Люблю спостерігати за хмарами і зірками.
2. Часто наспівую собі під ніс.
3. Не визнаю не зручну моду.
4. Обожаю ходити в сауну.
5. В автомобілі для мене важливий колір.
6. Впізнаю по кроках, хто зайшов до кімнати.
7. Мене розважає копіювання діалектів.
8. Багато часу присвячую своїй зовнішності.
9. Люблю масаж.
10. Коли є вільна хвилина, люблю роздивлятися людей.
11. Погано себе почуваю, коли не насолоджуюсь ходою.
12. Дивлячись на сукню (костюм) у вітрині магазину, я переконана, що мені в ній буде добре.
13. Коли почую стару мелодію, до мене повертається минуле.
14. Часто читаю, коли їм.
15. Дуже часто розмовляю по телефону.
16. Я схильний(а) до повноти.
17. Надаю перевагу прослуховуванню розповіді, ніж самостійному читанню.
18. Після поганого дня мій організм у напруженні.
19. Із задоволенням і дуже багато фотографую.
20. Довго пам'ятаю, що мені сказали друзі і знайомі.
21. З легкістю віддаю гроші за квіти, тому що вони прикрашають життя.
22. Увечері люблю приймати гарячу ванну.
23. Намагаюся записувати свої власні справи.
24. Часто розмовляю сам(а) з собою.
25. Після тривалої їзди в машині довго прихожу до тями.
26. Тембр голосу багато про що говорить мені про людину.
27. Дуже часто оцінюю людей за манерою одягатися.
28. Люблю потягатися, випрямляти кінцівки, розминатися.
29. Занадто тверде чи м'яке ліжко – це для мене мука.
30. Мені нелегко знайти зручне взуття.
31. Дуже люблю ходити в кіно.

32. Упізнаю обличчя навіть через роки.
33. Люблю ходити під дощем, коли краплини стукують по парасольці.
34. Умію слухати те, що мені говорять.
35. Люблю танцювати, а у вільний час займатися спортом чи гімнастикою.
36. Коли чую цокіт годинника, не можу заснути.
37. У мене якісна стереоапаратура.
38. Коли чую музику, починаю відбивати такт ногою.
39. На відпочинку не люблю оглядати пам'ятники архітектури.
40. Не можу терпіти розгардіяш.
41. Не люблю синтетичних тканин.
42. Вважаю, що атмосфера в кімнаті залежить від освітлення.
43. Часто ходжу на концерти.
44. Один потиск руки багато чого може сказати про особистість.
45. Охоче відвідую галереї і виставки.
46. Серйозна дискусія – це захоплююча справа.
47. Через дотик можна сказати значно більше, ніж словами.
48. У шумі не можу зосередитися.

Обробка та аналіз результатів

Тепер підрахуйте, використовуючи таблицю-ключ, в якому розділі у вас найбільше кружечків – це і є ваш домінуючий тип сприймання.

Ключ:

Тип А (зоровий аналізатор) – 1, 5, 8, 10, 12, 14, 19, 21, 23, 27, 31, 32, 39, 40, 42, 45.

Тип В (дотиковий аналізатор, смак, нюх) – 3, 4, 9, 11, 16, 18, 22, 25, 28, 29, 30, 35, 38, 41, 44, 47.

Тип С (слуховий аналізатор) – 2, 6, 7, 13, 15, 17, 20, 24, 26, 33, 34, 36, 37, 43, 46, 48.

Тип А (зоровий аналізатор): часто використовуються слова і речення, які пов'язані із зором, з образами і уявою. Наприклад – «не бачив цього», «це, звичайно, роз'яснює всю справу», «помітила чудову особливість». Малюнки, образні описи, світлини говорять типу А більше, ніж слова. Люди, які належать до цього типу, миттєво схоплюють те, що можна побачити: кольори, форми, лінії, гармонію і безлад.

Тип В (дотиковий аналізатор, нюх, смак): у даному випадку частіше використовуються слова «не можу цього зрозуміти», «атмосфера тут нестерпна», «її слова глибоко мене вразили», «подарунок для мене був чимось схожий на теплий дощ». Сприйняття і враження людей даного типу стосуються головним чином того, що пов'язане з дотиком, інтуїцією, здогадами. У розмові їх цікавлять внутрішні переживання.

Тип С (слуховий аналізатор): переважно вживаються такі звороти, як «не розумію, що ти мені говориш», «це звістка для мене погана», «не можу терпіти таких голосних мелодій» – це характерні вислови для людей такого типу. Велике значення для людей цього типу сприйняття має все акустичне: звуки, слова, музика, шумові ефекти.

2.3. Практична робота № 3

2.3.1. Дослідження концентрації уваги (тест П'єрона-Рузера)

Мета дослідження: визначення рівня концентрації уваги.

Матеріали та обладнання: бланк тесту П'єрона-Рузера, олівець, секундомір.

Інструкція досліджуваному:

Вам пропонується тест із зображенням на ньому 4 геометричними фігурами: квадрат, трикутник, коло та ромб. За сигналом «почали» розставте якомога швидше і без помилок у ці фігури такі знаки: у квадрат – «плюс»; трикутник – «мінус»; коло – «нічого»; ромб – «крапка». Розставляйте знаки послідовно у кожній фігурі по рядках зліва направо. За командою «Стоп» припиняйте роботу.

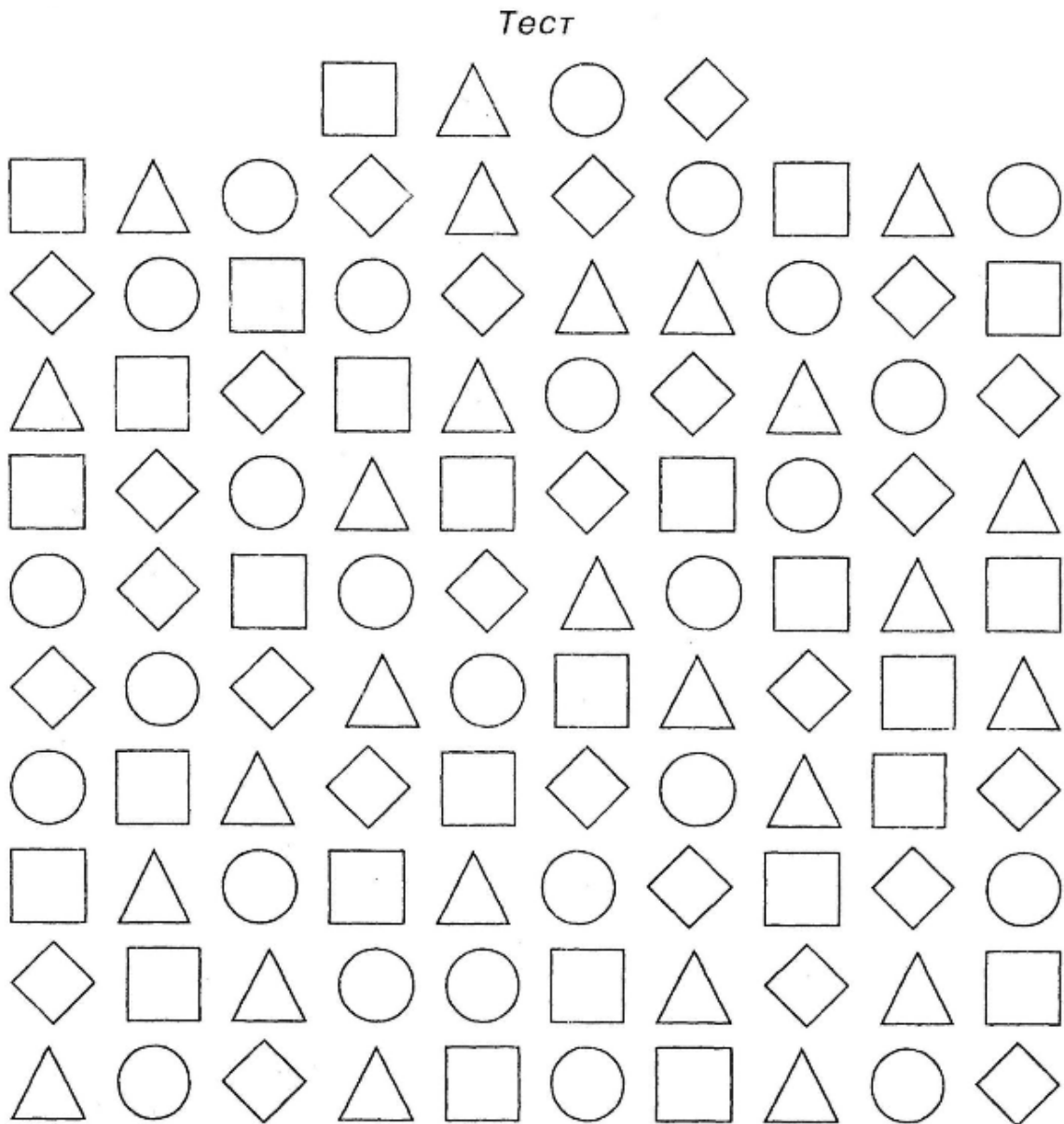

Рис. 3. Тест на концентрацію уваги

Обробка та аналіз результатів даного тестування є кількість заповнених досліджуваним за 1 хв, геометричних фігур з врахуванням кіл та кількості допущених помилок.

Рівень концентрації уваги визначається за табл. 2.

Таблиця 2

Кількість опрацьованих фігур	Ранг	Рівень концентрації
100	1	Дуже високий
91-99	2	Високий
80-90	3	Середній
65-79	4	Низький
64 і менше	5	Дуже низький

2.3.2. Дослідження вибіркової уваги

Мета: визначення рівня вибіркової уваги (адаптація методики Мюнстерберга).

Матеріали та обладнання: тестовий бланк, олівець, секундомір.

Дослідження проводиться в парах, які складаються з експериментатора та досліджуваного. Експериментатор дає завдання і фіксує час виконання.

Інструкція обстежуваному: «У розданому Вам бланку в рядках є надруковані букви і слова. Ваше завдання – відшукати і підкреслити всі слова. Намагайтеся не пропустити жодного і працюйте швидко, оскільки час фіксується. Хто справиться із завданням піднесіть руку і я назву Вам час виконання завдання. Якщо запитань немає, тоді починаємо. Поверніть бланк лицевим боком до себе!»

Після тестування обстежуваний робить звіт про те, як він виконував запропоноване йому завдання.

Приклад бланку

<p>бсолнцевтргощрайонзгучновостьхэыгчафактуекэкзаментроч ягшгцпрокуроргцрсеабестеорияентсджзбьамхоккейтронцыуршро фшуйгзхтелевизорболджшзхюэлгшьбпамятьшогхеюжиидрошлптсл хэнздвосприятіейцукендшизхьвафыапролдблюбобьябфырплослдкн есласпектаклячсимтьбаюжоерадостьвуфцпэждлорпнародшмвть лижьхэгнеекуыфйшрепортажздорлафывюэфбьдьконкурсжшнапт йфячыцувскапрличностьэхжэьеюдшшглоджэпрплаваниедтлжккваы эзбьтрлшшжнпркывкомедияшлджкуйфотчаяниейфрячатлджэтьбюн хтьфтасенлабораториягшдшнруцргшцтлроснованиезшэрэмитдт нтаопрукгвмстрпсихиатрияблмстчъйфяомтзацэантзахтдкнноп</p>
--

Опрацювання та аналіз результатів

Показниками вибіркової уваги в цьому дослідженні є час виконання завдання і кількість пропусків під час відшукування слів. Усього в даному тесті 25 слів: *сонце, район, новина, факт, іспит, прокурор, теорія, хокей,*

трон, телевізор, пам'ять, сприймання, любов, спектакль, радість, народ, репортаж, конкурс, особистість, плавання, комедія, розпач, лабораторія, підстава, психіатрія.

Результати оцінюються за допомогою шкали оцінок, в якій бали нараховуються залежно від витраченого часу на пошук слів. За кожне пропущене слово віднімається по одному балу.

Таблиця 3

Шкала оцінок вибіркості уваги

Час, с	Бали	Рівень вибіркості	Час, с	Бали	Рівень вибіркості
≥ 250	0	Низький	140-149	11	Середній
240-249	1	Низький	130-139	12	Середній
230-239	2	Низький	120-129	13	Високий
220-229	3	Низький	110-119	14	Високий
210-219	4	Низький	100-109	15	Високий
200-209	5	Низький	90-99	16	Високий
190-199	6	Низький	80-89	17	Високий
180-189	7	Середній	70-79	18	Високий
170-179	8	Середній	60-69	19	Високий
160-169	9	Середній	≤ 60	20	Дуже високий
150-159	10	Середній			

Якщо в обстежуваного від 0 до 3 балів, то важливо на основі його самозвіту та спостережень експериментатора з'ясувати причину слабкої вибіркості, її можуть викликати: стан сильного емоційного збудження; зовнішні перешкоди, які призвели до фрустрації обстежуваного; приховане небажання тестуватися та інше.

2.3.3. Дослідження переключення уваги

Мета дослідження: вивчити переключення уваги особистості за 9-ти бальною системою.

Матеріали та обладнання: Коректурна таблиця А. Іванова-Смоленського (укр. мовою).

Процедура дослідження: викреслювання та підкреслювання літер. Розглядаючи буквену таблицю, людина повинна викреслювати букву «А», а букву «К» – підкреслювати. Працювати протягом 8 хвилин максимально швидко і уважно. Через 4 хвилини після початку роботи дослідник говорить слово «риска». Людина, яку обстежують, повинна припинити роботу і поставити вертикальну риску. Потім людина, яку досліджують, повинна продовжувати роботу, змінивши спосіб: букву «А» – підкреслювати, а букву «К» – викреслювати. Коли закінчиться 8 букву «А» – підкреслювати, а букву «К» – викреслювати. Коли закінчиться 8 хвилин, дослідник вимовляє «риска – кінець роботи», людина, яку досліджують, повинна поставити вертикальну риску.

Оцінка уваги, переключення уваги, працездатності проводиться в балах продуктивності за дев'ятибальною системою. Для цього:

а) підраховується загальна кількість переглянутих знаків (букв). Припустимо, досліджена людина переглянула 1475 знаків;

б) підраховується кількість помилок (пропущених, чи неправильно викреслених, чи неправильно підкреслених букв). Кожна така помилка складає 20 очок. Кожний пропущений рядок – 60 очок. Припустимо, зроблено 20 помилок, тобто $20 \cdot 20 = 400$;

в) визначаємо кількість правильно відмічених букв. Для цього із 1475 (загальна кількість переглянутих знаків) віднімаємо 400 (20 помилок, кожна складає 20 очок: $20 \cdot 20 = 400$);

г) зараз перекладаємо в бали продуктивність (табл. 4).

Таблиця 4

Стимульний матеріал

АКСНВСАНЄРКВСОАЄНВРАКОЄСАНРКВНЄОРАКСВОЄС
ОВРКАНВСАЄРНВКСОАНЄОСВНЄРКАОЄЄРВКОАНКСА
КАНЄОСВРЄНАКСОЄНВРКСАРЄСВНЄСКАОЄНЄСВКРАЄО
ВРЄСОАКВНЄСАКВРЄИСОАКВРЄНСОКВРАНЄОКРВНАС
НСАККРВОСАРНЄАОСКВНАРЄНСОКВРЄАОКСНВРАКСОЄ
РВОЄСНАРКВOKPАНВОЄСВНЄАРОКВНЄСАОКРЄСЛВКН
ЄНРАЄРСКВОКСЄРВОСАНОВРКАСОАРНЄОАРЄСВОЄРВ
ОСКВНЄРАОЄЄНВЄНРЛЄОКСАНРАЄСВРНВКСИАОЄРСН
ВКАБВЄНЄРКОВНЄАНЄСВНОКВНРАЄОСВРВОАНСКОКР
СЄНАОВКЄЄАВНЄСКРАОВКЄЄОКСВНРАКОКРЄСВКОЄНЄ
КОСНАКВНАЄСЄРВНЄСКОАЄНЄСОВНРВКОЄНЄАКОВНЄСАЄ
ОВКРЄНРЄСНАКОКАЄРВЄСАРКВОЄСВНЄРАНЄЄОВРАКВО
АСВКРАЄСОВРАКНЄСОКРЄНГРЄАОКСАКРНРАКАЄРКС
НАОЄСКОЄОВЄСКОАЄОЄРКОЄСКВНАКВОВЄСОЄАСНВЄРНАК
ВНЄОЄЄАВКРНВЄНВКАЄСВКАНАКРНЄРНЄОКОВЄНВОВР
ЄЄРВНРКЄРКВНЄАРАНЄРВОАЄЄЄРАНЄРВОАРНВЄСАРВ
ЄРНЄАЄОРНАЄРВКОВРАЄОЄЄОВНАНЄЄОВЄСКОВРНАКЄЄ
РВКОЄСКОАЄНРВОЄСКРЄНАЄАНАКВЄЄОВКАРЄСНАОВКО
АОВНРВНЄРЄАОКРЄНЄРЄАКВЄЄОКРАНЄСВНАЄОВНРЄ
КАОРЄСВНАОЄЄСВОКРНКРКРАЄРКОАЄСАРВНАЄОЄСКРВК
ОКРАНАОЄЄСКОЄРНВКАРЄСВНРВНЄЄОКРАНЄСНВКРАНВ
ЄРАКОЄСОВРНАЄАСВКВНОЄЄНВРАКРЄОЄОВРАОЄЄЄА
НЄСВКРЄАКЄСВНОЄНЄОЄСВНЄОРКАКЄСВНЄОКРОКАПЄОЄ
РНЄСВНРКОВКОАРЄОЄОВКЄНВКАЄРВОЄНЄАКАЄСНВОЄН
ЄВЄОВКРАНРЄЄСКОАНВРКАНВЄСОЄРАНВЄОЄСАРКВНЄСОЄ
ОКАНЄКРВЄЄНРКАЄЄСВОКАРЄОЄКВНАРЄЄСКВІНОЄСАРНВ
КРНЄАЄОЄРКОЄСНВКОЄРВОЄСКАЄРНЄСОАНВРКВЄНРАКЄ

РНВКОСНЄАКВРСОАНСКВОАСНЄВОЄНСКВРНАОЄНСОА
НСОАКВРНСАОЄРВСКОЄНАРНВОСКАКРНСЄОВСЄНВК
ЄКРНСОАРВНЄСАРКВРНСЄНВРАКВСЄОКАЄРКОВНЄАС
ОЄНРВКСЄРВНАОЄАСКРЄНВКСОАРЄОКСЄРНЄАРВСКВ
АНСОКРВНЄОСКВНРЄОКРАСВОЄРНРКВНРКАСОВНАОК
РВАКРНЄСОКАРКВОАСРЄОКРАНВРЄСКРНВКОЄСАНЄО
ВРКОАСНАКОКВОСЄРКВНЄРАКСНЄОКРЄАСОКРКРЄОВНЄС
СЄОВНАРКОСВНРЄАНРОАСОКРЄАОСВКАКРЄРКОЄСВН
ОАЄРВКСОЄНРАКРНСЄАКОВОЄНСАНРВОСЄНВОКНВРА
ЄСНАКВОЄРЄНСАКВОАЄРКСЄНРАКРВСАЄОВНЄСРКВО
ОКРЄСОАНЄРВНЄСКАОРВРКОСАКВСКАКРЄСВНАКРЄС
СВКОАНРВСКОЄРНАКВСНЄРАЄОВРНАКВСКВОЄРАВОК
ВРАСНРКОЄАСОВРЄСКОАНЄСНВСКАЄОРНАКЄРНСОКВ

Обробка та аналіз результатів

Таблиця 5

Продуктивність	Кількість правильно позначених букв	Бали
Низька	1000 – 1200	1
	1201 – 1350	3
Задовільна	1351 – 1500	4
	1501 – 1700	5
	1701 – 1850	6
Висока	1851 – 2000	7
	2001 – 2050	8
	Більше – 2150	9

Результати, отримані у всіх людей, які досліджувались, слід занести до таблиці протоколу і зробити висновок згідно з контрольними задачами. Оцінити основні типологічні властивості збудження і гальмування, урівноваженості і рухливості.

2.4. Практична робота № 4

2.4.1. Дослідження обсягу короткочасної пам'яті за методикою Джекобсона

Мета: визначення обсягу короткочасного запам'ятовування.

Матеріали та обладнання: бланк з чотирма наборами рядів чисел; аркуш для записів; ручка і секундомір.

Інструкція

Я назву Вам кілька цифр. Слухайте уважно і намагайтеся запам'ятати їх якнайбільше. За моєю командою «Пишіть!», запишіть те, що запам'ятали, у тій послідовності, за якою вони подавалися.

Процедура дослідження

Дослід можна проводити з одним досліджуваним або з групою (6-8 осіб). Він містить чотири аналогічні серії. У кожній з них експериментатор зачитує досліджуваному один з наведених наборів цифрових рядів.

Перший набір

5241

96023

254061

7842389

34682538

598374623

6723845207

Другий набір

7543

23586

675130

9562751

69307172

578611730

6861821488

Третій набір

1372

64805

725318

0759438

52186355

132697843

3844528716

Четвертий набір

7106

89934

856086

5201570

82744525

715843413

1524836897

Рис. 4. Цифрові ряди

Елементи рядів подаються з інтервалом 1 с. Після прочитування кожного ряду через 2-3 с за командою «Пишіть!» досліджувані на аркуші паперу відтворюють елементи ряду з тією послідовністю, за якою вони подаються експериментатором. У кожній серії, незалежно від результату, зачитуються всі сім рядів. Інструкція для всіх серій експерименту однакова.

Інтервал між серіями становить 6-7 хв.

Опрацювання результатів

У цьому процесі треба встановити:

- ряди, відтворені повністю і з тією послідовністю, якою вони показувалися дослідником. Для зручності їх позначають знаком (+);
- найбільшу довжину ряду, який досліджуваний в усіх серіях відтворив правильно;
- кількість правильно відтворених рядів, більших за той, який відтворено досліджуваним у всіх серіях;
- коефіцієнт обсягу пам'яті, який обчислюють за формулою:

$$P_k = A + \frac{C}{n},$$

де P_k – обсяг короткочасної пам'яті;

A – найбільша довжина ряду, правильно відтвореного досліджуваним в усіх серіях (наприклад, це 5 цифр, а потім в деяких серіях з'явилися помилки);

c – кількість правильно відтворених рядів, більших за A (наприклад, це може бути 2 ряди);

n – число серій досліду (в даному дослідженні 4).

Приклад: $P_k = 5 + 2:4 = 5,5$.

Аналіз результатів

Для цього користуються показниками рівнів обсягу короткочасного запам'ятовування.

Аналізуючи результати дослідження, слід звернути увагу на крайні варіанти отриманих рівнів запам'ятовування. Запам'ятовування, яке дорівнює 10, як правило, є наслідком використання досліджуваним логічних засобів або спеціальних прийомів мнемотехніки. В окремих випадках таке запам'ятовування є феноменальним (табл. 6).

Таблиця 6

Оцінювання короткочасного запам'ятовування

Шкала оцінювання короткочасного запам'ятовування	
Коефіцієнт обсягу пам'яті (P_k)	Рівень короткочасного запам'ятовування
10	Дуже високий
8–9	Високий
7	Середній
6–5	Низький
3–4	Дуже низький

Якщо отримано дуже низький рівень запам'ятовування, то дослідження пам'яті досліджуваного слід повторити через кілька днів. У здорової людини показник пам'яті 3–4 зумовлюється неприйняттям інструкції. Низький і середній рівні короткочасного запам'ятовування можна підвищувати завдяки систематичним тренуванням пам'яті за спеціальними програмами мнемотехніки.

2.4.2. Дослідження слухо-мовної пам'яті

Мета дослідження: вивчення слухо-мовної пам'яті.

Матеріали та обладнання: набори тестових завдань.

Інструкція. Вам належить запам'ятати на слух і відновити (записати) на контрольному аркуші чотири набори по 10 слів. Зараз вам буде зачитано 10 слів. Постарайтесь їх запам'ятати. По команді «записати» ви протягом 45 секунд повинні записати на аркуші слова, які запам'ятали (в довільному порядку). По команді «стоп» покладіть олівці і приготуйтеся до прослуховування наступних 10 слів.

Тестові завдання

I набір слів

береза, небо, лампа, білка, сонце, двері, кінь, дощ, чобіт, ромашка.

II набір слів

сніданок, школа, північ, корова, серце, весна, сосна, хліб, відро, мужність.

III набір слів

вогонь, міст, газета, собака, війна, літо, мрія, брат, стіл, ніж.

IV набір слів

дорога, яблуня, поле, бджола, сад, здоров'я, вечір, сметана, хата, година.

Обробка та аналіз результатів

Підрахунок результатів проводиться за формулою:

$$\text{Обсяг пам'яті} = \frac{(\text{сума всіх наборів})}{4} = \text{балів}$$

Індексація

10 балів – В

8 – 9 балів – ВС

5 – 7 балів – С

3 – 4 бали – НС

1 – 2 бали – НН

2.4.3. Дослідження оперативної пам'яті

Мета дослідження: визначення рівня оперативної пам'яті.

Матеріали та обладнання: бланки тестових завдань, ручка.

Процедура дослідження

Досліджуваним зачитується 10 рядів по 5 цифр (3 секунди на зчитування 5 цифр і 7 секунд на запис). Запис відповідей ведеться стовпчиком.

Інструкція. Вам будуть зачитувати ряди з 5 однозначних чисел. Ваше завдання – запам'ятати ці числа у тому порядку, в якому я буду їх читати. Потім подумки скласти перше число з другим і записати суму, друге – з третім і записати суму; третє – з четвертим і записати суму, четверте число – з п'ятим і записати суму. Якщо не встигнете підрахувати всі суми, запишіть скільки встигнете.

Тестові завдання

1. 5, 2, 7, 1, 4.

2. 3, 5, 4, 2, 5.

3. 7, 1, 4, 3, 2.

4. 2, 6, 2, 5, 3.

5. 4, 4, 6, 1, 7.

6. 4, 2, 3, 1, 5.

7. 3, 1, 5, 2, 6.

8. 2, 3, 6, 1, 4.

9. 5, 2, 6, 3, 2.

10. 3, 1, 5, 2, 7.

Обробка та аналіз результатів

Аналіз результатів проводиться згідно ключа та таблиці.

Ключ

1. 7985.	6. 6546.
2. 8967.	7. 4678.
3. 8575.	8. 5975.
4. 8878.	9. 7895.
5. 7978.	10.4679.

Оцінка результатів дослідження

Оцінка в балах	9	8 7	6 5 4	3 2	1
Кількість правильно записаних сум (із 40 запропонованих)	39	37–38 35–36	31–34 26–30 22–25	18–21 14–17	13
Індексація	В	ВС	С	НС	НН

Рис. 5. Ключ до тесту

Вправи на розвиток пам'яті

Вправа 1. Із закритими очима уявіть собі зовнішній вигляд предметів, їх смак, запах, звуки та ін. відчуття, пов'язані з тими предметами, назви яких читатиме експериментатор. Потім пригадайте і запишіть ці слова, перевірте скільки слів із 15 запропонованих Ви запам'ятали.

Кава. Ромашка. Дощ. Авто. Річка. Кавун. Кіт. Хмара. Риба. Дзвінок. Щеня. Пляж. Цукерка. Бензин. Велосипед.

Якщо більше 9, то вправа виконана успішно (для тих, хто не займався спеціальними вправами спрямованими на розвиток пам'яті). Проаналізуйте, які образи найшвидше пригадалися, а які було забуто.

Вправа 2. Знов прослухайте ці самі слова, які промовляє експериментатор, уявіть їх образи і поєднайте в єдиний сюжет, в єдиний казковий мультиплікаційний фільм.

Вправа 3. Зв'язування слів через скорочення образів (метод запам'ятовування).

Уявіть собі слона, муху. А тепер «слоно-муху», тобто слона, в якого виросли крила мухи, і який намагається злетіти. Прослухайте та запам'ятайте таким чином 20 слів. *Порядок слів* під час запам'ятовування відзначайте присутністю в образі більшого об'єму першого слова. Постарайтеся зв'язати по два слова за допомогою скорочення та запам'ятати 10 отриманих образів. Не робіть жодних нотаток.

Дерево, стіл; річка, кошик; гребінець, мило; їжак, резинка; книга, трактор; сонце, дощ; годинник, лампа; скріпка, дім; літак, зошит; шкарпетки, повітря.

2.5. Практична робота № 5

2.5.1. Методика «Прості аналогії» (за описом Л. Д. Столяренко)

Мета: дослідження логічності і гнучкості мислення.

Обладнання: бланк, на якому зліва подано пари слів, між якими існують певні зв'язки, а справа – слова, між якими необхідно знайти зв'язки такого ж типу (за заданим словом).

Інструкція: «Між словами, поданими зліва, існують певні зв'язки. Ваше завдання полягає в тому, щоб на основі встановленого характеру зв'язку між кожною парою слів віднайти із запропонованих в дужках слів те, яке так само пов'язано з словом, винесеним за дужки. До виконання приступайте по заданій команді і намагайтеся працювати швидко й уважно».

Таблиця 7

1. Бігти – стояти	Кричати _____ а) мовчати, б) повзати, в) шуміти, г) гукати, д) стайня
2. Потяг – вагони	Кінь _____ а) конюх, б) лоша, в) овес, г) віз, д) стайня
3. Нога – чобіт	Очі _____ а) голова, б) окуляри, в) сльози, г) зір, д) ніс
4. Корови – стадо	Дерева _____ а) ліс, б) вівці, в) мисливець, г) зграя, д) хижак
5. Малина – ягода	Математика _____ а) книга, б) стіл, в) парта, г) зошити, д) наука
6. Жито – поле	Яблуня _____ а) садівник, б) огорожа, в) яблука, г) сад, д) листя
7. Театр – глядач	Бібліотека _____ а) полиці, б) книги, в) читач, г) бібліотекар, д) сторож
8. Пароплав – пристань	Потяг _____ а) рейки, б) вокзал, в) земля, г) пасажир, д) шпали
9. Смородина – ягода	Каструля _____ а) плита, б) суп, в) ложка, г) посуд, д) кухар
10. Хвороба – лікувати	Телевізор _____ а) включити, б) ставити, в) ремонтувати, г) квартира, д) майстер
11. Будинок – поверхи	Сходини _____ а) жителі, б) драбина, в) кам'яний, г) великий, д) під'їзд

Відповіді: 1 – а, 2 – г, 3 – б, 4 – а, 5 – д, 6 – г, 7 – в, 8 – б, 9 – г, 10 – в, 11 – б.

Порядок дослідження. Учень вивчає пару слів, розміщених ліворуч, встановлює між ними логічний зв'язок, а потім аналогічно будує пару справа, вибираючи із запропонованих потрібне поняття. Якщо учень не може зрозуміти, як це робиться, одну пару слів можна розібрати разом з ним.

Обробка і аналіз результатів. Про високий рівень логіки мислення свідчать вісім – десять правильних відповідей, про хороший – 6-7 відповідей, про достатній – 4-5, про низький – менш ніж 5.

2.5.2. Дослідження лабільності-ригідності мислення за допомогою методики «Словесний лабіринт»

Матеріали та обладнання: зображення 10 словесних лабіринтів, кожний на окремій картці; графік; секундомір.

Інструкція: «Зараз вам будуть видані картки зі словесними лабіринтами, у яких приховані осмислені слова. Ваше завдання полягає в тому, щоб якомога швидше знайти вихід з лабіринту, використовуючи три правила. Перше правило полягає в тому, що вхід у лабіринт завжди починається з правого нижнього кута, а вихід з лабіринту завжди знаходиться у верхньому лівому куті, тобто; вхід і вихід з лабіринту завжди чітко визначені. Друге правило полягає в тому, що пересуватися по лабіринту можна тільки ходом шахової фігури тури: тільки по прямій на будь-яку кількість букв. Третє правило полягає в тому, що будь-яка «пройдена» буква входить у зашифроване слово, пропустити чи перескочити її неможливо. Знайдене слово запишіть із вказівкою часу пошуку за секундоміром».

Обробка результатів. За часовими показниками рішення всіх десяти задач побудувати графік, що відбиває властивості мислення. По осі абсцис вказати послідовно всі номери лабіринтових задач. По осі ординат укапати часові витрати з розподілами, що відповідають середньоарифметичній величині рішення кожної окремої задачі. Відносно стабільні показники вказують на лабільність мислення. Зигзагоподібність кривої з великими розходженнями між максимальними, середніми і мінімальними показниками свідчить про ригідність мислення» коли суб'єкту приходить витратити зайвий час на «перебудову» свого мислення і переходу на новий спосіб. За графіком можна також відзначити схильність до навчання, якщо порівняти результати першої половини лабіринтових задач з результатами другої половини. Ефект навчання відбивається в загальному зменшенні часових витрат. За допомогою самоспостереження можна також відзначити індивідуальні особливості мислення з вибором тих чи інших стратегій. Крім того, можна зіставити свої індивідуальні середні результати з груповими й оцінити своє положення в групі (успішні, середні показники, неуспішні з великими витратами часу і низьким відсотком вирішених задач).

Ключ:

1. Завершувати.
2. Промовистий.
3. Експеримент.

4. Крохмалений.
5. Факультатив.
6. Спростувати.
7. Розкотистий.
8. Пролетаріат.
9. ???
10. Спартакіада.

Таблиця 8

Експериментальний матеріал методики «Словесний лабіринт»

1-й лабіринт	2-й лабіринт	3-й лабіринт	4-й лабіринт	5-й лабіринт
ИТОТИЧ	ЙСОКБИ	ТОВМРТ	ЙИНЕЛА	ВИТМУЧ
САВИЧЮ	ИНЕЛИК	НАРСНА	АОЮЯТМ	АБАИКИ
ИКУШРЕ	ТЯЧИРС	ЕАИНОП	ЕПИЛКХ	МАТРОЮ
АВИЗАВ	СЕНТАД	МИРЕПС	ИНЕМХО	ТЕЬЛУК
ВИСПА	ИВОМОР	НЕТОЗК	ТИЛСУР	АКЦУКА
СЪТАРЗ	БАКЩДП	ЪМАЗКЕ	ПИАРСК	ИСЬЛИФ
6-й лабіринт	7-й лабіринт	8-й лабіринт	9-й лабіринт	10-й лабіринт
ИПАДИН	ЙИТЦИМ	ТАІРАТ	ЙПАЛАМ	АНИАНЗ
ТИПСПУ	ОЛСИЛА	ИНОІНЕ	ИНТАГО	ДЕОСПО
АВУЛЕС	КУСТИХ	МЧКНОЛ	НСЕБИР	АКЛЕС
ЕЛТСОР	ХУНОКЗ	ИТАТСО	ЖАЖУРД	ГЕАТРА
ЛТУТСП	КРЕПО	ЧИРКИР	УШУРКО	ПУНІКП
ПУТСИС	ЕПСОКР	ОРАДОП	РДВІПС	НЕБКОС

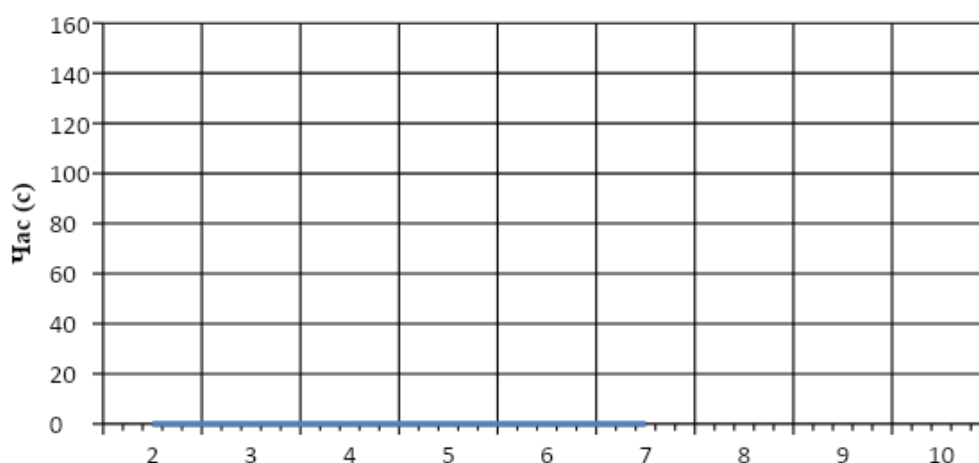

Рис. 6. Графік

2.5.3. Методика «Виділення суттєвих ознак»

Методика виявляє здатність досліджуваного відокремлювати суттєві ознаки предметів чи явищ від несуттєвих, другорядних. Крім того, наявність завдань, однакових за характером виконання, дозволяє зробити висновок про

послідовність міркувань досліджуваного. Для дослідження користуються або спеціальним бланком, або експериментатор пред'являє досліджуваному завдання. Попередньо дається інструкція.

Інструкція.

У кожному рядку Ви знайдете одне слово, яке стоїть перед дужками і далі – п'ять слів в дужках. Всі слова, які знаходяться в дужках, мають якесь відношення до того, що стоїть перед дужками. Виберіть тільки два, які мають найбільше відношення до слова, і підкресліть їх. Слова в завданнях підбрані таким чином, що досліджуваний повинен продемонструвати свою здатність вловити абстрактне значення тих чи інших понять і відмовитись від більш легкого, але неправильного способу вирішення, при якому замість суттєвих виділяють окремі, конкретно–ситуаційні ознаки.

Тестові завдання

1. Сад (рослини, садівник, пес, паркан, земля).
2. Ріка (берег, риба, рибалка, намула, вода).
3. Місто (автомобіль, будівля, натовп, вулиця, велосипед).
4. Хлів (сіновал, кінь, дах, скотина, стіни).
5. Куб (кути, креслення, сторона, камінь, дерево).
6. Ділення (клас, ділене, олівець, дільник, папір).
7. Перстень (діаметр, алмаз, прохання, округлість, штамп).
8. Читання (очі, книга, картина, друг, слово).
9. Газета (правда, додатки, телеграми, папір, редактор).
10. Гра (карти, гравці, штрафи, покарання, правила).
11. Війна (аероплан, танк, битва, автомати, солдати).

Аналіз результатів

Цей тест, як правило, включають у блок тестів на мислення. Результати варто обговорити з досліджуваним, вияснити, чи наполягає він на своїх неправильних відповідях, і чим пояснює свій вибір. Перевірте, правильність відповідей за ключем.

Ключ

1. Рослини, земля.
2. Берег, вода.
3. Будівля, вулиця.
4. Дах, стіни.
5. Кути, сторона.
6. Ділене, дільник.
7. Діаметр, округлість.
8. Очі, друк.
9. Папір, редактор.
10. Гравці, правила.
11. Битва, солдати.

2.6. Практична робота № 6

2.6.1 Дослідження індивідуальних особливостей уяви

Мета: визначення рівня складності уяви, ступеня фіксованості уявлень, гнучкості або ригідності уяви, ступеню її стереотипності чи оригінальності.

Матеріали та обладнання: три аркуші паперу із зображенням кола, трикутника, квадрату.

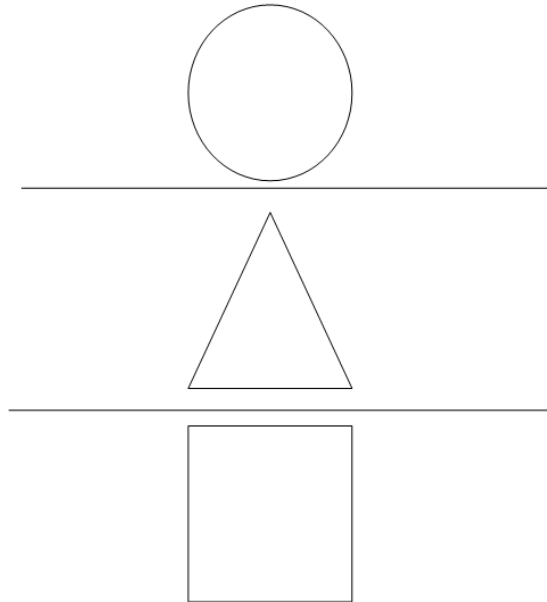

Рис. 7. Тест на особливості уяви

Використовуючи зображений на цьому аркуші контур геометричної фігури зробіть малюнок. Якість малювання значення немає. Спосіб використання контуру застосовуйте на свій розсуд. За сигналом «стоп» малювання припиніть.

Обробка результатів:

1) Рівні розвитку уяви:

- I рівень – контур використовується як основна деталь малюнка, малюнок при цьому простий, без доповнень та представляє собою одну фігуру;
- II рівень – контур використовується як основна деталь, але поруч можуть бути намальовані частини іншої фігурки;
- III рівень – контур використовується як основна деталь, але сам малюнок це вже деякий сюжет, можуть бути доповнені деталі;
- IV рівень – контур геометричної фігури продовжує бути основною деталлю, але малюнок являє собою складний сюжет з доповненням деталей;
- V рівень – малюнок є складний сюжет, у якому контур геометричної фігури використаний як одна із деталей.

2) Ступінь гнучкості уяви – кількість малюнків на один і той же сюжет:

- *Висока* – уява гнучка, якщо всі малюнки на різні сюжети, причому малюнок захвачує як внутрішню так і зовнішню частини контуру;

- *Середня* – уява зі слабкою фіксованістю образу, якщо два малюнки на один і той же сюжет;
- *Низька* – уява з сильною фіксованістю образів, якщо всі малюнки на один і той же сюжет;
- *Ригідність уяви* – можна визначити по малюнках, які не виходять за контури геометричних фігур. У цьому випадку фіксація образу проходить відносно внутрішнього простору контуру.

3) *Ступінь стереотипності або оригінальності уяви – зміст малюнків.*

Типові малюнки:

- *Контури круга* – квітка, сонце, обличчя людини, заєць, циферблат, колесо;
- *Контур трикутника* – дім, дах, дорожній знак, людина з трикутною головою або з трикутним тулубом, піраміда, призма;
- *Контур квадрата* – людина (голова чи тулуб), робот, дім, вікно, геометрична фігура, телевизор, книга, куб.
- *Високий ступінь стереотипності* – всі малюнки на типовий сюжет;
- *Середній ступінь стереотипності* – два малюнки на типовий сюжет;
- *Низький ступінь стереотипності* – якщо один малюнок на типовий сюжет, а інші на нетипові сюжети;
- *Творча уява* – всі малюнки індивідуальні та нетипові.

2.6.2. Оцінка яскравості-чіткості уявлень

Мета дослідження: оцінити яскравість і чіткість уявлень за методом саморанжування.

Матеріали та обладнання: опитувальник Д.Маркса.

Процедура дослідження

Всі методи вивчення уявлень в експериментальних дослідженнях можна розділити на дві групи: суб'єктивні та об'єктивні. Використовуючи так звані суб'єктивні методи висловлювання обстежуваного про свої власні уявлення розглядаються як безпосереднє відображення якостей самих уявлень. При використанні так званих об'єктивних методів враховуються лише отримані в обстеженні і зареєстровані експериментатором об'єктивні дані (словесні відповіді або малюнки обстежуваного, кількісні результати дослідів і т.д.).

У дослідженні вторинних образів широко використовуються методи, що ґрунтуються на принципах самоспостереження. Використання їх поряд з об'єктивними методами дозволяє отримати повнішу картину обстежуваного явища. Одним із таких методичних прийомів є саморанжування. Він дозволяє класифікувати уявлення за ступенем суб'єктивної наочності. Процес оцінювання в такому випадку полягає у співставленні обстежуваної властивості з розробленою з цією метою шкалою.

Для оцінки яскравості-чіткості уявлень найчастіше застосовують питальник Д. Маркса, у якому використана п'ятибальна шкала оцінки «яскравості-чіткості» уявлень. Межі шкали визначені словесно і проранговані.

Перед початком роботи досліджуваним дають таку інструкцію: «Метою даного завдання є визначення яскравості-чіткості уявлень, що у Вас виникають».

Завдання питальника викликають певні образи. Ваше завдання оцінити їх яскравість-чіткість на основі запропонованої шкали оцінок. Оцінюючи кожне уявлення звіряйте зі шкалою. Намагайтесь оцінити кожне завдання незалежно від оцінки інших завдань. Пам'ятайте, що уявлення про об'єкт не можна плутати зі знаннями про нього. Ви маєте бачити об'єкт у думці, і Ваше завдання – оцінити яскравість-чіткість картини, яка у Вас виникає».

Досліджуваний читає питальник і оцінює яскравість-чіткість свого уявлення відповідним балом шляхом співвідношення його зі словесно описаними градаціями. Бали досліджуваний проставляє в таблиці для кожного завдання опитувальника окремо і згодом їх сумує:

Таблиця 9

Номер завдання в опитувальнику	Бал
1	
2	
3	
4	
5	
6	
7	
8	
9	
10	
11	
12	
13	
14	
15	
16	
<i>Середній бал</i>	

Шкала оцінювання

5 – уявлення абсолютно яскраві, чіткі, чисті, як образ сприймання.

4 – уявлення яскраві, чіткі, чисті.

3 – уявлення середньої яскравості-чіткості.

2 – уявлення не яскраві, смутні.

1 – уявлень немає зовсім: Ви тільки знаєте, що думаєте про предмет.

Завдання:

I. Подумайте про кого-небудь із ваших родичів або друзів, яких Ви часто бачите. Сконцентруватися на образі, який появився у Вашій думці. Оцініть за шкалою яскравість-чіткість уявлень. Які будуть виникати у Вас відповідно до наступних запитань.

1. Уявіть точні контури лиця, голови, плечей, постаті цієї людини.
 2. Уявіть характер положення голови і пози її тіла.
 3. Уявіть її осанку, манеру триматися і ходити, довжину кроку; уявіть все це в єдиному образі.
 4. Уявіть колір її одягу, який Вам добре знайомий.
- II. Уявіть собі й оцініть за шкалою наступні картини сходу сонця.
5. Сонце встає у динамічному небі.
 6. Сонце встає у синьому небі.
 7. Сонце встає на хмарному небі; з боку починається гроза, видно блискавки.
 8. Встає небо, на небі веселка.
- III. Уявіть собі й оцініть за вище вказаною шкалою наступні ситуації, пов'язані з крамницею, в яку Ви часто заходите.
9. Уявіть повну картину крамниці на протилежному боці вулиці.
 10. Уявіть вітрину цієї крамниці з товаром.
 11. Уявіть, як ви підходите до дверей; уявіть колір, розмір, деталі дверей.
 12. Уявіть, як Ви входите до крамниці, йдете до прилавка; уявіть продавця, його руки, він подає товар і відраховує здачу.
- IV. Уявіть собі сільський куточок з деревами, горами, озером.
13. Уявіть даний ландшафт в цілому.
 14. Уявіть дерева, їх колір і розмір.
 15. Уявіть колір і розмір озера.
 16. Уявіть, що здіймається вітер, дерева зашуміли, на озері з'явилися маленькі хвилі.

Обробка і аналіз результатів

Загальна сума оцінок є показником здатності суб'єкта до уявлення про об'єкт за ознакою яскравості-чіткості вторинного образу (чим більша сума балів, тим яскравіше уявлення).

При обробці результатів знаходять середнє арифметичне величини (M) оцінок і дисперсії (D) кожного досліджуваного індивідуально в групі.

При аналізі результатів виконання завдання групою досліджуваних виявіть індивідуальні відмінності між учасниками. Виясніть, чи виникали в досліджуваних при виконанні образи не тільки зорової, але й інших модальностей і яких саме? Обговоріть з якими якостями пам'яті, уваги і мовлення пов'язані яскравість-чіткість уявлень.

2.6.3. Дослідження продуктивності уяви

Мета дослідження: визначення рівня продуктивності уяви.

Матеріали та обладнання: набір малюнків тесту Роршаха, розміром 9x12 см.

Процедура дослідження

Даний дослід проводиться з групою 5-6 осіб. Досліджуваному послідовно показують малюнки з набору тесту Роршаха і пропонують дати якнайбільше тлумачень із зображеннями. Час і кількість тлумачень кожної

картинки не обмежується. Процедура тлумачення закінчується після того, коли досліджуваний уже не може більше побачити і сказати щось нове. Починає повторюватися, або відмовляється від продовження методики.

Обробка та аналіз результатів: мета обробки результатів – це отримання індексу продуктивності як кількісної характеристики і показника активності уяви. З цією метою підраховується загальна кількість асоціацій і ділиться на число показаних.

Коефіцієнт продуктивності виражається такою формулою:

$$P = \frac{E}{n}$$

де P – коефіцієнт продуктивності,

E – сума асоціацій,

n – кількість фотографій з набору.

Рівень продуктивності уяви визначається за допомогою шкали, наведеної у табл. 10:

Таблиця 10

<i>P</i>	Рівень продуктивності
0-2	низький
3-9	середній
10-12	високий
13 і більше	дуже високий

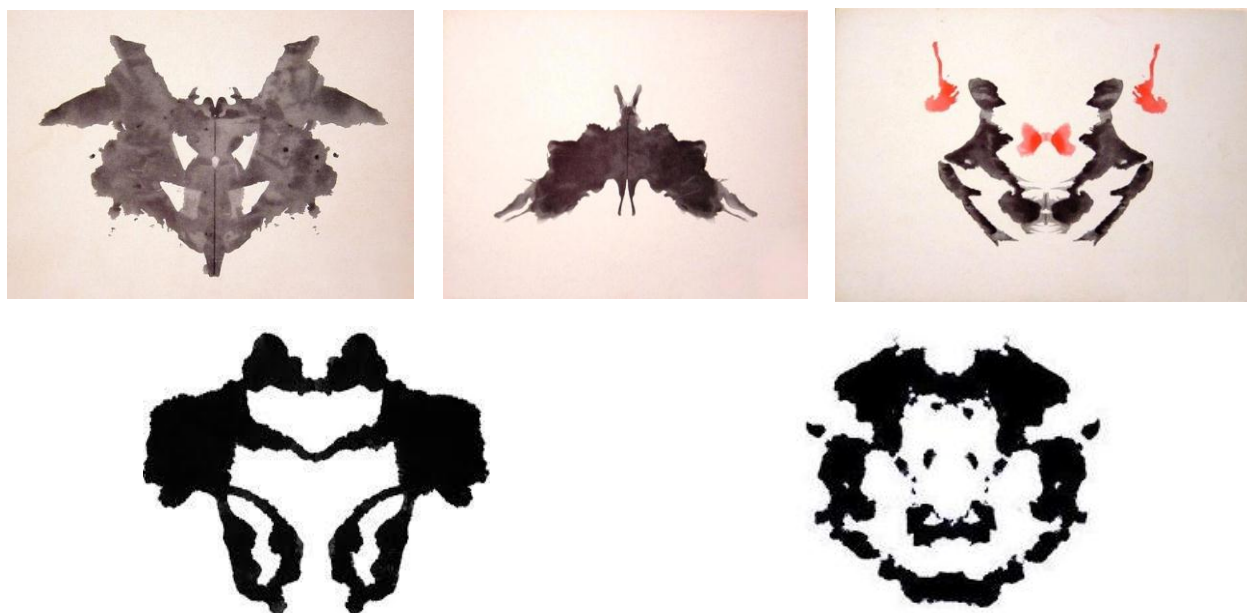

Рис. 8. Тестувальні зображення

2.6.4. Методика «Творча уява» («Три слова»)

Мета: дослідження особливостей творчої уяви.

Необхідний матеріал: три будь – яких слова (дощ, собака, місяць).

Хід виконання: досліджуваному пропонується протягом 15 хв. скласти якомога більшу кількість речень, у кожне з яких входили б всі три слова.

Обробка даних виконаного завдання. Оцінка роботи досліджуваного проводиться за наступною шкалою:

- у реченні використані всі 3 слова в дотепній та оригінальній комбінації – 6 балів;
- у реченні використані всі 3 слова без особливої дотепності, але в оригінальній комбінації – 5 балів;
- у реченні використані всі 3 слова у звичайній комбінації – 4 бали;
- у реченні використані всі 3 слова в менш розумово необхідній, але логічно допустимій комбінації – 3 бали;
- у реченні розумово необхідно використані лише 2 слова, а 3-є слово використано для словесного зв'язку – 2 бали;
- у реченні вірно використано лише 2 слова, а 3-є слово штучно введено у речення – 1 бал;
- досліджуваний правильно зрозумів завдання, але дає у реченні формальне об'єднання всіх 3-х слів або використовує їх з повторенням – 0,5 бали;
- речення являє собою безглузде поєднання всіх 3-х слів – 0 балів.

Якщо досліджуваний склав дуже схожі одне на одне речення, з повторенням теми, то друге і всі наступні речення оцінюються половиною початкового балу.

Підраховується сума балів, отримана кожним досліджуваним. Обчислюється середній бал кожного досліджуваного та середній бал всієї вибірки.

Рівні розвитку творчої уяви:

- 5 – 6 балів – високий рівень;
- 3 – 4 бали – середній рівень;
- 0 – 2 бали – низький рівень.

2.6.5. Тест творчого мислення П. Торренса (фігурний)

Тест вперше запропонований американським психологом П. Торренсом в 1962 р. Тест призначений для діагностики креативності починаючи з дошкільного віку (5-6 років). Ускладнені варіанти можуть бути використані і в інших вікових групах (до 17-20 років). Головне завдання, яке ставив перед собою П. Торренс, – отримати модель творчих процесів, що відображає їх природну складність.

В основі цього методу лежить здатність до дивергентного мислення (Д. Гілфорд), до перетворень і створення асоціацій, здатність породжувати нові ідеї та розробляти їх.

Дванадцять тестів творчої продуктивності Торренса згруповані в вербальну, образотворчу і звукову батареї. Перша позначається як вербальне творче мислення, друга – образне творче мислення, третя – словесно-звукове творче мислення.

Тест творчого мислення П. Торренса припускає можливість різних варіантів і модифікацій. Останнім часом з'явилося безліч різних адаптованих модифікацій даного тесту (А. Матюшкін, Н. Шумакова, Е. Шелбанова, Н. Щербо, В. Козленко, Е. Тунік, А. Симановский, Т. Барішева). Нижче наводиться «класичний варіант» тесту П. Торренса.

Частина I. Фігурний тест (10 хв).

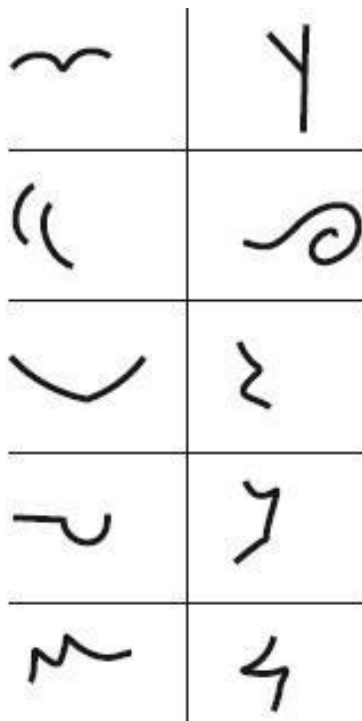

Рис. 9. Фігурний тест

Інструкція:

На цих аркушах намальовані незакінчені фігури. Якщо додати до них лінії, вийдуть цікаві предмети або сюжетні картинки. Постарайтеся придумати такі картинки або історію, які ніхто більше придумати не зможе. Зробіть її повної та цікавою, додавайте до неї нові ідеї. Придумайте цікаву назву для кожної картинки і напишіть її внизу цієї картинки. (якщо діти засмучені тим, що не встигають закінчити завдання вчасно, сказати наступне: «Ви всі працюєте по-різному. Деякі встигають намалювати всі малюнки дуже швидко, а потім повертаються до них і додають деталі. Інші встигають намалювати лише кілька, але з кожного малюнка створюють дуже складні розповіді. Продовжуйте працювати так, як вам більше подобається, як вам зручніше»). Після закінчення десяти хвилин вимкніть секундомірі зупиніть роботу.

Нумерація зображень – зліва направо (далі – на іншому аркуші російськомовний).

2.7. Практична робота № 7

2.7.1. Тест креативності Торренса

Тест вперше запропонований американським психологом П. Торренсом в 1962 р. Тест призначений для діагностики креативності починаючи з дошкільного віку (5-6 років).

Ускладнені варіанти можуть бути використані і в інших вікових групах (до 17-20 років). Головне завдання, яке ставив перед собою П. Торренс, – отримати модель творчих процесів, що відображає їх природну складність.

В основі цього методу лежить здатність до дивергентного мислення (Д. Гілфорд), до перетворень і створення асоціацій, здатність породжувати нові ідеї та розробляти їх.

Дванадцять тестів творчої продуктивності Торренса згруповані в вербальну, образотворчу і звукову батареї. Перша позначається як вербальне творче мислення, друга – образне творче мислення, третя – словесно-звукове творче мислення.

Тест творчого мислення П. Торренса припускає можливість різних варіантів і модифікацій. Останнім часом з'явилося безліч різних адаптованих модифікацій даного тесту (А. Матюшкін, Н. Шумакова, Е. Шелбанова, Н. Щербо, В. Козленко, Е. Тунік, А. Симановський, Т. Баришева). Нижче наводиться «класичний варіант» тесту П. Торренса.

Підготовка до тестування

Перед пред'явленням тесту необхідно враховувати наступні аспекти роботи.

1. Тести не допускають ніяких змін і доповнень. Навіть невеликі «імпровізації» в інструкціях вимагають повторної стандартизації та валідації тесту. Не слід також збільшувати час виконання тесту, так як нормативні дані, представлені в керівництві, відповідають зазначеному ліміту часу.

2. Під час тестування необхідно створити сприятливу емоційну атмосферу. Вживання слів «тест», «перевірка», «іспит» необхідно уникати, так як тривожна, напружена обстановка блокує свободу творчих проявів. Тестування проходить у формі захоплюючої гри, цікавих завдань, в обстановці заохочення уяви, допитливості дітей, стимулювання пошуку альтернативних відповідей.

3. Оптимальний розмір групи – 15-35 досліджуваних. Для молодших дітей розмір груп слід зменшити до 10-15 осіб, а для дошкільнят переважно індивідуальне тестування.

4. Час виконання фігурної форми тесту – 30 хвилин. Враховуючи підготовку, читання інструкцій, можливі питання, необхідно для тестування відвести 45 хвилин.

5. Якщо інструкція викличе запитання дітей, треба відповісти на них повторенням інструкції, але більш зрозумілими для них словами.

Необхідно уникати прикладів і ілюстрацій можливих відповідей-зразків. Це призводить до зменшення оригінальності і в деяких випадках – кількості відповідей.

Завдання № 1. Образотворче творче мислення

Завдання № 2. Вербальне творче мислення

Завдання № 3. Словесно-звукове творче мислення

Обробка експериментальних даних

Характеристика основних показників творчого мислення

1. Легкість (швидкість) – кількісний показник, що відображає здатність до породження великої кількості ідей (асоціацій, образів). Вимірюється числом результатів.

2. Гнучкість – відображає здатність висувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до інших, використовувати різні стратегії вирішення.

Вимірюється числом категорій. Категорії:

- світ природи;
- тваринний світ;
- людина;
- механічне;
- символічне;
- декоративні елементи;
- видове (місто, будинок, шосе, двір);
- мистецтво;
- динамічні явища.

3. Оригінальність – характеризує здатність до висування ідей, відмінних від очевидних, нормативних. Вимірюється кількістю неординарних відповідей, образів, ідей.

4. Розробленість (ретельність, деталізація образів) – фіксує здатність до винахідництва, конструктивної діяльності. Вимірюється кількістю істотних і несуттєвих деталей при розробці основної ідеї.

При обробці експериментальних даних необхідно мати на увазі, що причини низьких і високих показників по всіх когнітивних параметрах креативності можуть бути різними. Так, низькі показники за фактором «швидкість» можуть бути пов'язані з високою деталізацією, розробленістю ідей. Високі показники по даному фактору можуть свідчити про імпульсивність або поверховість мислення. Низькі показники за фактором «гнучкість» свідчать про ригідність мислення або низьку поінформованість, слабку мотивацію. Надзвичайно високі показники мають «негативний відтінок» і можуть свідчити про нездатність до єдиної лінії в мисленні. Високий коефіцієнт оригінальності іноді спостерігається при психічних і невротичних розладах.

Тому при обробці емпіричних даних істотним є не тільки кількісний результат (бали), а й причини цього результату.

До вашої уваги пропонуємо розгорнуту інтерпретацію до завдання № 1 Образотворче творче мислення. Адаптація тесту здійснена співробітниками центру «Творча обдарованість» Н. Шумакова, Е. Шелбановою, Н. Щербо.

Оцінка виконання завдання субтесту № 1 «Намалюй картинку».

Оригінальність. При обробці використовується шкала від 0 до 5 балів, згідно частоті однакових відповідей. Відповіді, що зустрічаються в 5 % і більше випадків, отримують 0 балів. Так само оцінюються і очевидні відповіді, на кшталт «крапля», «груша», «яйце».

Відповіді, що зустрічаються в 4,00-4,99 %, оцінюються 1 балом, в 3,00-3,99 % – 2 б., в 2,00-2,99 % – 3 б., в 1,00-1, 99 % – 4 б. Всі інші відповіді отримують 5 балів.

Не зараховуються відповіді, які не відповідають завданню, якщо малюнок не пов'язаний з кольоровою фігурою.

Ретельність розробки. При оцінці ретельності розробки бали даються за кожну значущу деталь (істотну ідею), що доповнює вихідну стимульну фігуру, як в межах її контуру, так і за її межами. При цьому основна найпростіша відповідь має бути значущою, інакше її розробленість не оцінюється.

Один бал дається за кожну істотну деталь загальної відповіді (при цьому кожен клас деталей оцінюється один раз і при повторенні не враховується):

- колір, якщо він доповнює основну ідею;
- штрихування (але не за кожну лінію, а за загальну ідею);
- прикраса, якщо вона має сенс;
- кожну варіацію оформлення (крім чисто кількісних повторень), значиму по відношенню до основної відповіді;
- кожну подробицю у назві понад необхідного.

Якщо лінія розділяє малюнок на дві значущі частини, підраховуються бали в обох частинах малюнка. Якщо лінія позначає певний предмет (пояс, шарф ...), вона оцінюється одним балом.

Оцінка виконання завдання по субтесту № 2 «Закінчи малюнок».

Швидкість. Цей показник визначається підрахунком числа завершених фігур. Максимальний бал дорівнює 10.

Гнучкість. Цей показник визначається числом різних категорій відповідей. Для визначення категорій можуть використовуватися як самі малюнки, так і їх назви (що іноді не збігається).

Оригінальність і ретельність розробки оцінюється аналогічно обробці завдання субтеста № 1.

Оцінка виконання завдання по субтесту № 3 «Лінія».

Проводиться аналогічно першим двом технологіям.

Додаткові преміальні бали за оригінальність ідеї. Такі бали даються:

1. За нестандартність мислення і відхилення від загальноприйнятого, яке проявляється в об'єднанні кількох вихідних повторюваних фігур (пар паралельних ліній) в єдиний малюнок. П. Торренс відносить це до проявів високого рівня творчих здібностей. Такі діти бачать можливості там, де вони приховані від інших.

У зв'язку з цим необхідно присуджувати додаткові бали за об'єднання в блоки вихідних фігур: об'єднання двох пар ліній – 2 бали; трьох – п'яти пар – 5 балів, шести – десяти пар – 10 балів, одинадцяти – п'ятнадцяти пар – 15 балів, більше п'ятнадцяти пар – 20 балів.

Ці преміальні бали додаються до загальної суми балів за оригінальність по всьому третьому завданню.

2. За естетичні художні компоненти втілення ідеї. Експериментальні дослідження показали, що художньо обдаровані діти включають естетичні та художні елементи в виконання завдань. До цих елементів відносяться насамперед:

- а) емоційна виразність втілення (експресія);
- б) цілісність композиції при високому рівні розробленості.

Ці прояви творчих здібностей стандартизувати надзвичайно складно, оскільки вони відображають індивідуальні характеристики особистості; тому оцінка в балах – прерогатива експериментатора спільно з експертною групою – фахівців у галузі естетичного виховання і художньої освіти.

Закінчи малюнок

На цих двох сторінках намальовані незакінчені фігури. Якщо ти додаси до них додаткові лінії, у тебе вийдуть цікаві предмети чи сюжетні картинки.

На виконання цього завдання приділяється 10 хвилин. Постарайся придумати таку картинку чи історію, яку ніхто інший не зможе вгадати. Зроби її повною та цікавою, додай до неї нові ідеї.

Придумай цікаву назву для кожної картинки та напиши її внизу під картинкою.

Приклад 1	Приклад 2	Приклад 3
Розробленість відповіді: 0	Розробленість відповіді: 4	Розробленість відповіді: 12

Рис. 10. Оцінка результатів

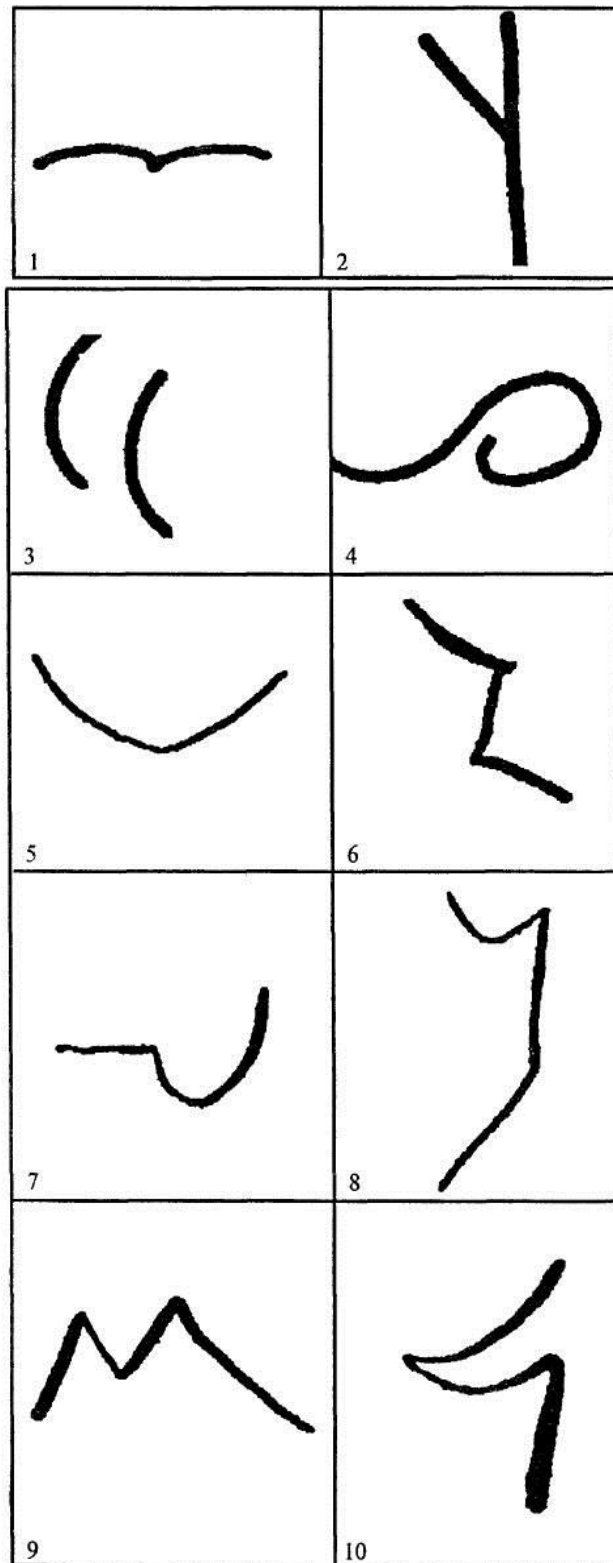

Рис. 11. Приклади малюнків

Наведено три приклади підрахунку балів за розробленість відповідей. Слід їх уважно вивчити.

СПИСОК № 1(Нагадаємо:, що відповіді, не зазначені у списку № 1, отримують оцінку за оригінальністю 2 бали як нестандартні та такі, що

зустрічаються рідше, ніж у 2 % випадків. Категорія цих відповідей визначається за списком № 2). Відповіді на завдання із зазначенням номерів категорії та оцінок за оригінальністю

Фігура 1

0 балів (5 % і більше відповідей)

(24) Анотація візерунок. (37) Особа, голова людини. (1) Окуляри. (38) Птах (літаюча), чайка.

1 бал (від 2 до 4,99 %)

(10) Брови, очі людини. (33) Хвиля, море. (4) Тварина (морда). (4) Кіт, кішка. (21) Хмара; (58) Надприродні істоти. (10) Серце («кохання»). (4) Собака. (8) Сова. (28) Квітка. (37) Людина, чоловік. (31) Яблуко.

Фігура 2

0 балів (5 % і більше відповідей)

(24) Анотація візерунок. (64) Дерево та його деталі. (67) Рогатка. (28) Квітка.

1 бал (від 2 % до 4,99 %)

(41) Літера: Ж, У та ін. (13) Будинок, будова. (42) Знак, символ, показник. (8) Птах, сліди, ноги. (45) Цифра. (37) Людина.

Фігура 3

0 балів (5 % і більше відповідей)

(24) Анотація візерунок. (53) Звукові та радіохвилі. (37) Обличчя людини. (9) Вітрильний корабель, човен. (31) Фрукти, ягоди.

1 бал (від 2 до 4,99 %)

(21) Вітер, хмари, дощ. (7) Повітряні кульки. (64) Дерево та його деталі. (49) Дорога, міст. (4) Тварина або її морда. (48) Каруселі, гойдалки. (68) Колеса. (67) Цибуля та стріли. (35) Місяць. (27) Риба, риби. (48) Санки. (28) Квіти.

Фігура 4

0 балів (5 % і більше відповідей)

(24) Анотація візерунок. (33) Хвиля, море. (41) Знак питання. (4) Змія. (37) Обличчя людини. (4) Хвіст тварини, хобот слона.

1 бал (від 2 до 4,99 %)

(4) Кіт, кішка. (32) Крісло, стілець. (36) Ложка, ополоник. (4) Миша. (38) Комаха, гусениця, хробак. (1) Окуляри. (8) Птах: гусак, лебідь. (27) Черепашка. (58) Надприродні істоти. (1) Трубка для куріння. (28) Квітка.

Фігура 5

0 балів (5 % і більше відповідей)

(24) Анотація візерунок. (36) Страва, ваза, чаша. (9) Корабель, човен. (37) Обличчя людини. (65) Парасолька.

1 бал (від 2 до 4,99 %)

(33) Водойма, озеро. (47) Гриб; (10) Губи, підборіддя. (22) Кошик, таз. (31) Лимон, яблуко. (67) Цибуля (і стріли). (33) Яр, яма. (27) Риба. (25) Яйце.

Фігура 6

0 балів (5 % і більше відповідей)

(24) Анотація візерунок. (15) Сходи, сходи. (37) Обличчя людини.

1 бал (від 2 до 4,99 %)

(33) Гора, скеля. (36) Ваза. (64) Дерево, ялина. (19) Кофта, піджак, сукня. (66) Блискавка, гроза. (37) Людина: чоловік, жінка. (28) Квітка.

Фігура 7

0 балів (5 % і більше відповідей)

(24) Анотація візерунок. (18) Автомашина. (36) Ключ; (62) Серп.

1 бал (від 2 до 4,99 %)

(47) Гриб. (36) Ківш, черпак. (43) Лінза, лупа. (37) Обличчя людини. (36) Ложка, ополоник. (62) Молоток. (1) Окуляри. (18) Самокат. (60) Символ: серп і молот. (48) Тенісна ракетка.

Фігура 8

0 балів (5 % і більше відповідей)

(24) Анотація візерунок. (37) Дівчинка, жінка. (37) Людина: голова чи тіло.

1 бал (від 2 до 4,99 %)

(41) Літера: У та ін. (36) Ваза. (64) Дерево. (11) Книга. (19) Майка, сукня. (2) Ракета. (58) Надприродні істоти. (28) Квітка. (67) Щит.

Фігура 9

0 балів (5 % і більше відповідей)

(24) Анотація візерунок. (33) Гори, пагорби. (4) Тварина, її вуха.

(41) Літера М.

1 бал (від 2 до 4,99 %)

(4) Верблюди. (4) Вовк. (4) Кіт, кішка. (4) Лисиця. (37) Обличчя людини. (4) Собака. (37) Людина: фігура.

Фігура 10

0 балів (5 % і більше відповідей)

(24) Анотація візерунок. (8) Гусак, качка. (64) Дерево, ялина, суки. (37) Обличчя людини. (4) Лисиця.

1 бал (від 2 % до 4,99 %)

(63) Буратіно. (37) Дівчинка. (8) Птах. (58) Надприродні істоти. (45) Цифри. (37) Людина, фігура.

Інтерпретація результатів тестування.

1. **Продуктивність.** Цей показник не є специфічним для творчого мислення та корисний насамперед тим, що дозволяє зрозуміти інші показники КТТМ. Дані показують (табл. 11), більшість дітей 1-8 класів виконують від 7 до 10 завдань, а старшокласники – від восьми до десяти завдань. Мінімальна кількість виконаних завдань (менше за п'ять) зустрічається найчастіше у підлітків (5-8 класи).

2. **Гнучкість.** Цей показник оцінює різноманітність ідей та стратегій, здатність переходити від одного аспекту до іншого. Іноді цей показник корисно співвіднести з показником швидкості або навіть обчислити індекс

шляхом поділу показника гнучкості на показник швидкості і множення на 100%. Нагадаємо, що якщо випробуваний має низький показник гнучкості, то це свідчить про ригідність його мислення, низький рівень поінформованості, обмеженість інтелектуального потенціалу та (або) низьку мотивацію.

3. **Оригінальність.** Цей показник характеризує здатність висувати ідеї, які від очевидних, загальновідомих, загальноприйнятих, банальних чи твердо встановлених. Той, хто одержує високі значення цього показника, зазвичай характеризуються високою інтелектуальною активністю та неконформністю. Оригінальність рішень передбачає здатність уникати легких, очевидних та нецікавих відповідей. Як і гнучкість, оригінальність можна аналізувати у співвідношенні зі швидкістю за допомогою індексу, що обчислюється описаним вище способом.

4. **Розробленість.** Високі значення цього показника характерні для учнів з високою успішністю, здатних до винахідницької та конструктивної діяльності. Низькі – для відстаючих, недисциплінованих та недбайливих учнів. Показник розробленості відповідей відбиває як інший тип побіжності мислення й у певних ситуаціях то, можливо як перевагою, і обмеженням, залежно від цього, як це якість проявляється.

Таблиця 11

Середні показники КТГМ учеників різних класів*

Класи	Продуктивність	Гнучкість	Оригінальність	Розробленість
1 – 2	9,0(1,2)	7,5(1,7)	10,3 (2,9)	22,4(8,8)
3 – 4	8,9(1,6)	7,6(1,6)	9,7 (3,6)	31,7(15,2)
5 – 6	9,0(2,1)	6,8 (2,2)	9,2(4,1)	30,4(16,5)
7 – 8	9,1(1,8)	7,4(1,9)	9,6(3,6)	31,8(17,4)
9 – 11	9,7 (0,7)	8,1(1,3)	10,7(3,3)	40,4(13,6)
1-11	9,2(1,4)	7,6(1,6)	10,0(3,4)	31,3(35,3)

* Для зіставлення показників творчого мислення (оригінальності та розробленості) необхідно провести їх перетворення на стандартну Т-шкалу. Це дозволяє порівнювати результати, отримані за КТГМ та фігурним тестом творчого мислення П. Торренса (табл. 12). У дужках у таблиці вказані показники стандартного відхилення.

Таблиця 12

Перетворення «сирих» показників на Т-шкалу

Т-шкала	Бал по оригінальності			Бал по розробленості		
	1-3 клас	4-8 клас	9-11 клас	1-2 клас	3-8 клас	9-11 клас
100	–		–	66	110	108
95		–	–	62	101	101
90		–	–	58	92	95
85	20	–	–	54	83	88
80	19	20	20	49	75	81
75	18	18	18	45	68	74
70	16	17	17	40	62	68
65	15	15	16	35	55	61
60	13	13	14	31	48	54
55	12	11	12	26	39	47
50	10	9	11	22	30	40
45	9	7	9	18	23	33
40	7	5	7	14	16	27
35	6	3	5	10	11	20
30	4	1	4	5	7	13
25	2	–	1	1	2	7
20	1	–	–	–	–	1

Значення за Т-шкалою 50 ± 10 відповідають віковій нормі.

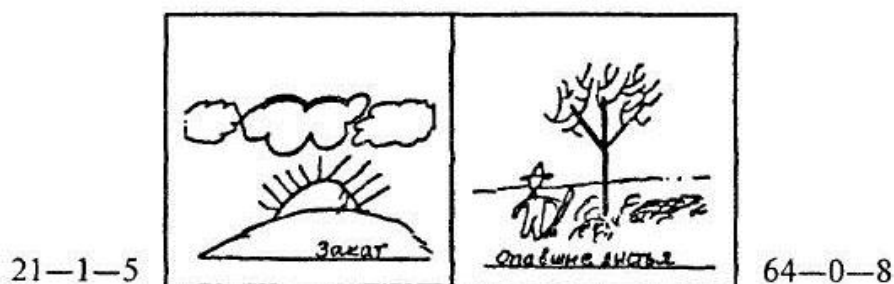

Рис. 12. Приклад обробки завдання

* Перша цифра – номер категорії, друга – бали за оригінальність, третя – бали за розробленість.

ОЦІНЮВАЛЬНИЙ ЛИСТ

Прізвище, ім'я _____

Стать _____

Школа № _____

Дата проведення тесту _____

Вік _____ років

Клас _____

№ з/п	№ категорії	Оригінальність	Розробленість
1	21	1	5
2	64	0	8
3	67	1	5
4	33	0	7
5	36	1	6
6	19	2	4
7	36	0	6
8	37	0	3
9	4	1	6
10	0	0	0

Продуктивність	Гнучкість	Оригінальність	Розробленість
9	8	6	50
За Т-шкалою	35	0	62

Висновок.

Побіжність і гнучкість відповідає віку. Оригінальність ідей – низька. Розробленість – верхня межа норми.

2.8. Практична робота № 8

2.8.1 Дослідження настроїв (за описом Т. Пашукової, А. Допіри, Г. Д'яконова)

Мета: діагностика настрою як емоційного стану особистості.

Матеріали та обладнання: шкала кольорового діапазону настроїв, набір з 8 кольорів, запропонований А. Лутошкіним, у який входять: червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний, фіолетовий, чорний і білий кольори. Комплект кольорів складається із кольорового паперу у формі квадратів розміром 3х3 см.

Інструкція: Подивіться на шкалу кольорового діапазону настроїв. Орієнтуючись на позначення кольорів цієї шкали, виберіть із свого кольорового набору той колір, що відповідає Вашому настрою сьогодні.

Настрій – загальний відносно стійкий емоційний стан людини, що характеризує її життєвий тонус впродовж певного часу.

Процедура дослідження

Дослід проводять за методикою «кольоропису» як з однією особою, так із групою до 16-20 осіб. У разі групового інструктажу кожний учасник має бути забезпечений набором кольорів, з якого потрібно вибрати той, що відповідає настрою.

Для визначення емоційного стану за допомогою кольору тим, хто бере участь у дослідженні, пропонується шкала кольорового діапазону настроїв і пояснюється принцип її використання.

Шкала кольорового діапазону настроїв: червоний – захоплене; оранжевий – радісне; жовтий – приємне; зелений – спокійний, урівноважений; блакитний – сумний; фіолетовий – тривожний; чорний – вкрай незадоволений; білий – важко сказати.

Діагностика настроїв може бути одноразовою, і тоді досить одного дня досліді. Однак, може бути, що поставлене завдання допоможе дослідити динаміку настроїв за деякий відрізок часу, тоді досліді повторюються щодня упродовж тижня, місяця або більше. Завдання дослідника та його помічника – фіксувати настрої, визначений досліджуваним у кольорі матриці за допомогою кольорових олівців чи фломастерів. Оперативна кольорова матриця настроїв учасників дослідження має такий вигляд. Настрій кожного учасника фіксується в клітинці на перехресті його номера або прізвища з днем, що відповідає даті дослідження.

Окрім фіксації у кольороматриці результатів самодіагностики настроїв учасників, дослідникові важливо вести щоденник спостережень.

Таблиця 13

Оперативна кольороматриця настроїв

№ п/п	П.І.Б.учасника дослідження	Дата дослідження (число і місяць)					
		1	2	3	4	5	І т.д.
1.	Анд-кош В.А.						
2.	Бон-ко В.М.						
3.	Ков-а О.Г.						
4.	І т.д.						

У щоденнику записують, відповідає чи ні самодіагнітований настрій реальному, а також основні події дня, які могли вплинути на настрій, якщо вивчається їхня динаміка в групі студентів. Наприклад: майбутній іспит, результати контрольних робіт, святкові дні та ін.

Опрацювання результатів

Результати опрацювання в тому разі, якщо досліджується одночасно група учасників або проводиться багаторазове самодіагностування настроїв учасників.

Мета опрацювання результатів – підрахунок індивідуальних та групових показників настроїв.

Для отримання індивідуальних показників настроїв підраховують частоту кожного кольору, представленого у шкалі кольорового діапазону настроїв. Щоб порівняти настрої всіх учасників дослідження, складають підсумкову кольороматрицю настроїв. У кольороматриці буквами або за допомогою замальовки відповідної кількості клітинок кольором, що означає настрій, фіксують кількість днів, коли був той чи інший настрій. При цьому починають із захопленого, потім – радісного, далі – з приємного і т.п.

Аналіз результатів Аналіз даних оперативної кольороматриці настрою можна проводити і щоденно, і в кінці кожного тижня, а також у кінці кожного місяця. Щоденний аналіз даних кольору матриці співвідноситься з реальними життєвими подіями досліджуваного. Такий аналіз допомагає людині розібратися у причинах своїх хвилювань і є гарним засобом емоційного самоконтролю. При цьому важливо встановити ступінь адекватності емоційного реагування індивіда залежно від подій його життя.

Таблиця 14

Підсумкова кольороматриця настроїв

№ з/п	П.І.Б. учасника дослідження	Кількість днів					
		1	2	3	4	5	і т.д.
1	Ан-ца В.А.	АНЗВА КОЛЬОРУ					
2	Бон-ко В.М.						
3	Ков-а О.Г.						
4	і т.д.						

Загальна оцінка емоційного стану відповідає переважному настрою, що спостерігається за весь період дослідження, таким може бути тиждень, місяць і т.п. Ця оцінка передбачає можливість відхилень від норми в переживаннях, емоційних станах досліджуваного. До таких відхилень належать:

- дуже тривалий стан суму, тривоги, незадоволеності;
- невідповідність емоційних станів життєвими ситуаціям;
- надмірна, хронічна емоційна збудженість (у формі радісно піднесеного настрою);
- різка полярність у тональності емоційних станів;
- тривала одноманітність емоційних станів.

У процесі аналізу важливо врахувати, що деякі хронічні захворювання людини: наприклад, гастрит, холецистит, виразкові хвороби, хвороби серця та ін. – дуже впливають на емоційний стан особистості, змінюючи життєвий тонус, активність і характер реакцій. До факторів, які дуже впливають на настрій людини, належать емоційно-психологічний клімат у сім'ї, в навчальній групі та стосунки з друзями і коханими.

2.8.2. Дослідження тривожності

Мета: оцінка рівня реактивної та особистісної тривожності.

Матеріали та обладнання: бланк з надрукованими на обох сторінках шкалами самооцінювання та інструкціями, розробленими Ч. Д. Спілбергом та Ю. Л. Ханіним, ручка або олівець.

Інструкція: Вам будуть роздані бланки, у яких Ви надаєте відповіді на поставлені запитання.

Процедура дослідження

Дослідження рівня тривожності в даний момент, тобто реактивної тривожності й особистісної, як стійкої характеристики людини, можна проводити методом самооцінювання як індивідуально, так і в групі.

Дослідник роздає кожному учасникові бланк зі шкалами самооцінювання і пропонує відповісти згідно з інструкціями, на надруковані на обох сторінках бланка запитання. Він також нагадує, що відповідати слід самостійно, і в ході роботи пильнує за виконанням вимог. Якщо в когось виникають запитання, то можна ще раз звернути увагу на інструкцію і вказати, що на кожне питання можливі чотири варіанти відповідей, які відрізняються за ступенем інтенсивності прояву вказаного в запитанні стану.

Опрацювання результатів

Завданням обробки результатів є отримання показників реактивної і особистісної тривожності.

Показник реактивної тривожності (РТ) підраховують за формулою:

$$РТ = \sum 1 - \sum 2 + 35,$$

де $\sum 1$ – сума закреслених цифр за пунктами шкали: 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18;

$\sum 2$ – сума решти закреслених цифр на лицьовому боці бланка, тобто пунктів: 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20.

Показник *особистісної тривожності* (ОТ) визначається за формулою:

$$ОТ = \sum 3 - \sum 4 + 35,$$

де $\sum 3$ – сума закреслених цифр на бланку за пунктами шкали: 22, 23; 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40; а $\sum 4$ – сума решти закреслених цифр на зворотному боці бланка, тобто цифр за пунктами 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39.

Аналіз результатів

Реактивна чи ситуативна тривожність характеризується напруженістю, занепокоєнням, нервозністю. Якщо вона велика, то в людини порушується увага, а іноді і тонка координація рухів.

Особистісна тривожність – це стійкий стан. Вона характеризує схильність людини сприймати значну кількість ситуацій як загрозливі, реагувати на них станом тривоги. Дуже висока особистісна тривожність безпосередньо пов'язана з наявністю невропатичного конфлікту, з емоційними та нервовими зривами із психосоматичними захворюваннями.

Тому повідомляти результати цього дослідження при сторонніх заборонено, а сам досліджуваний має довідатися про рівень тривожності в коректній формі. При цьому важливо в розмові з ним підкреслити, що тривожність не є споконвічно негативною рисою.

Оцінити рівень тривожності за допомогою показників реактивної та особистісної тривожності можна в такий спосіб:

- до 30 – низька тривожність;
- 30-45 – помірна тривожність;
- 46 та більше – висока тривожність.

Таблиця 15

Бланк для відповідей

РТ - лицьовий бік бланка

П.І.по батькові.					
Дата					
Інструкція		Прочитайте уважно кожне з наведених нижче речень і закресліть відповідну цифру праворуч залежно від того, яке у Вас самопочуття в цей момент. Над запитаннями довго не замислюйтесь, оскільки правильних або неправильних відповідей немає			
№	Зміст питання	Ні, це не так	Можливо, так	Правильно	Зовсім неправильно
1	Я спокійний	1	2	3	4
2	Мені ніщо не загрожує	1	2	3	4
3	Я напружений	1	2	3	4
4	Я відчуваю жаль	1	2	3	4
5	Я почуваюся вільно	1	2	3	4
6	Я прикро вражений	1	2	3	4
7	Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8	Я відчуваю, що відпочив	1	2	3	4
9	Я стривожений	1	2	3	4
10	Я відчуваю внутрішнє задоволення	1	2	3	4
11	Я впевнений у собі	1	2	3	4
12	Я нервую	1	2	3	4
13	Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14	Я збентежений	1	2	3	4
15	Я не відчуваю скутості, напруженості	1	2	3	4
16	Я задоволений	1	2	3	4
17	Я стурбований	1	2	3	4
18	Я дуже збуджений і мені ніяково	1	2	3	4
19	Мені радісно	1	2	3	4
20	Мені приємно	1	2	3	4

ЛТ – зворотній бік бланка

Інструкція		Прочитайте уважно кожне з наведених нижче речень і закресліть відповідну цифру праворуч залежно від того, як Ви себе почуваете частіше. Над запитаннями довго не замислюйтеся, тому що правильних або неправильних відповідей немає			
№з/п	Зміст питання	Майже ніколи	Інколи	Часто	Майже завжди
21	Я відчуваю задоволення	1	2	3	4
22	Я швидко втомлююся	1	2	3	4
23	Я легко можу заплакати	1	2	3	4
24	Я хотів би бути таким же щасливим, як і інші	1	2	3	4
25	Нерідко я програю тому, що не швидко приймаю рішення	1	2	3	4
26	Звичайно я відчуваю себе бадьорим	1	2	3	4
27	Я спокійний, холоднокровний, зібраний	1	2	3	4
28	Очікувані труднощі дуже тривожать мене	1	2	3	4
29	Я занадто переживаю через дрібниці	1	2	3	4
30	Я цілком щасливий	1	2	3	4
31	Я беру все близько до серця	1	2	3	4
32	Мені не вистачає впевненості в собі	1	2	3	4
33	Звичайно я відчуваю себе безпечно	1	2	3	4
34	Я намагаюся уникати критичних ситуацій	1	2	3	4
35	У мене буває хандра	1	2	3	4
36	Я задоволений	1	2	3	4
37	Всякі дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
38	Я дуже сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу про них забути	1	2	3	4
39	Я врівноважена людина	1	2	3	4
40	Мене охоплює сильний неспокій, коли я думаю про свої справи	1	2	3	4

2.8.3. Дослідження емоційної чуйності

Мета: визначення рівня емпатичних тенденцій.

Матеріали та обладнання: модифікований тест-опитувальник емпатичних тенденцій, розроблений А. Мехрабіеном і Н. Епштейном, бланк для відповідей та ручка.

Інструкція: Тест містить 33-и твердження. Прочитайте і дайте відповіді, пригадуючи або передбачаючи, які почуття в подібних ситуаціях виникали чи могли б виникнути особисто у Вас. Якщо Ваші переживання, думки, реакції відповідають запропонованим у твердженні, то в бланку відповідей проти номера, що збігається з номером твердження, підкресліть відповідь «Так», а якщо вони інші, тобто не відповідають твердженню, то підкресліть відповідь «Ні».

Процедура дослідження

Дослідження за допомогою тесту-опросника емпатичних тенденцій можна проводити у груповому варіанті або пропонувати відповіді на нього одному досліджуваному (Т. І. Пашукова, А. І. Допіра, Г. В. Дьяконов). Кожному учасникові дослідження видається тест-опитувальник, який містить 33 твердження, що відображають ті чи інші ситуації і викликають співчуття, співпереживання під час спілкування та взаємодії з людьми, з продуктами їхньої діяльності, з живою та неживою природою. Крім цього, кожен отримує бланк для відповідей з нумерацією відповідних опитувальнику тверджень і два варіанти можливих відповідей «Так» і «Ні».

Бланки для відповідей бажано не підписувати, а пронумерувати, щоб потім визначити респондента, збільшивши при цьому його довіру. Пам'ятайте: в опитувальнику немає «гарних» чи «поганих» відповідей. Не намагайтеся своїми відповідями створити приємне враження. Свою думку висловлюйте вільно і відверто, тільки в такому разі Ви отримаєте достовірні дані про свої психологічні особливості. Краще давати ту відповідь, яка першою спаде на думку. Кожне наступне твердження читайте після того, як дасте відповідь на попередні, старайтеся також не залишати наведені питання-твердження без відповіді. Якщо у Вас виникнуть які-небудь питання, пов'язані із заповненням бланка, задайте їх експериментаторові перед тим, як почнете роботу над тестом-опитувальником.

Тест-опитувальник

1. Мені стає прикро, коли я бачу, що незнайома людина почуває себе серед людей самотньо.
2. Люди перебільшують здатність тварин розуміти і переживати.
3. Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відкрито проявляють свої почуття.
4. Мене дратує в нещасних людях те, що вони самі себе жаліють.
5. Коли хто-небудь поруч зі мною нервує, я теж починаю нервувати.
6. Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно.
7. Я беру близько до серця проблеми своїх друзів.
8. Інколи пісні про любов викликають у мене сильні переживання.
9. Я дуже хвилююся, коли доводиться повідомляти людям неприємні для них звістки.
10. На мій настрій дуже впливають люди, які мене оточують.
11. Я вважаю іноземців «холодними» і байдужими.
12. Я хотів би одержати професію, пов'язану з людським спілкуванням.
13. Я не засмучуюся, коли мої друзі роблять необдумані вчинки.
14. Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки.
15. На мою думку, самотні люди похилого віку недобррозичливі.
16. Коли я бачу людину, яка плаче, то дуже засмучуюся.
17. Слухаючи деякі пісні, я відчуваюся інколи щасливою людиною.

18. Коли я читаю книжку (роман, оповідання тощо), то так переживаю, ніби все, про що читаю, відбувається в дійсності.

19. Коли я бачу, що з кимось погано поводяться, то завжди гніваюсь або переживаю, буваю незадоволеним.

20. Я можу не хвилюватися, навіть коли всі навколо хвилюються.

21. Якщо мій товариш або моя подруга починають обговорювати зі мною свої проблеми, я намагаюся перевести розмову на іншу тему.

22. Мені неприємно, якщо люди схлипують і плачуть, коли дивляться кінофільм.

23. Чужий сміх мене не заражає.

24. Коли я приймаю рішення, почуття інших людей на нього, як правило, не впливають.

25. Я втрачаю душевний спокій, якщо оточуючі чимсь пригнічені.

26. Я хвилююся, якщо бачу людей, які легко засмучуються через дрібниці.

27. Я дуже засмучуюся, коли бачу страждання тварин.

28. Безглуздо переживати те, що відбувається в кіно або про що читаєш книжці.

29. Я дуже засмучуюся, коли бачу безпорадних людей літнього віку.

30. Чужі сльози викликають у мені роздратування, а не співчуття.

31. Я дуже переживаю, коли дивлюся фільм.

32. Я можу залишатися байдужим, коли всі інші переживають.

33. Маленькі діти плачуть без причин.

Опрацювання результатів

Мета – одержання індексу емпатійності (або емпатичних тенденцій) досліджуваного. Щоб отримати індекс емпатійності, потрібно підрахувати кількість відповідей, що збігаються з таким «ключем» (табл. 16):

Таблиця 16

Ключ до одержання індексу емпатійності

Так	1	5	7	9	10	12	14	16	17	18	19	25	26	27	29	31
Ні	2	3	4	6	11	13	15	20	21	22	23	24	28	30	32	33

Отже, індекс емпатійності (I_e) є сумою, отриманою за запитаннями-твердженнями, що передбачають відповідь «Так», і – за запитаннями-твердженнями, якими передбачено відповідь «Ні». Для визначення рівня емпатичних тенденцій пропонується таблиця інтерпретації індексу I_e із урахуванням віку та статі респондентів (табл.).

Рівні емпатійних тенденцій

Стать	Рівні емпатичних тенденцій		
	Високий	Середній	Низький
Юнаки	33–25	24–17	16–8
Дівчата	33–29	28–22	21–12

Якщо індекс емпатійності виявився менш як запропонований для інтерпретації в таблиці, то досліджуваного слід попросити ще раз відповісти на запитання тесту, знову пояснивши умови його виконання. При повторному тестуванні важливо спостерігати за реакцією того, хто відповідає, щоб переконатися в адекватності тестової діагностики. У разі повторення результату рівень емпатичних тенденцій вважають дуже низьким.

Аналіз результатів

Емоційна чутливість до хвилювання інших, яка в психології називається емпатією, належить до моральних почуттів. Емпатія у формі співчуття або переживання, чи то співрадість чи співсмуток, пов'язана з умінням людини «проникати» в почуттєвий світ інших. У різноманітних життєвих ситуаціях емоційний відгук залежить від адекватності сприйняття переживань людей і емоцій тварин, а також від уявлення про причини, які їх викликали. Така чутливість стає спонукальною силою, спрямованою на допомогу іншим. Тому під час аналізу результатів дослідження слід враховувати вплив соціокультурних традицій. Дуже часто юнаки в якійсь мірі приховують свої переживання і не завжди схильні їх рефлексувати, тому в таблиці для інтерпретації показників 1e рівні емпатичних тенденції в юнаків і дівчат розрізняються.

Розвиток емоційної чутливості залежить від багатьох факторів, серед яких: ступінь актуалізації потреб у добробуті інших людей, уміння правильно сприймати невербальну інформацію про стан людини або тварини за позою, мімікою, жестами, інтонацією голосу тощо, а також – від життєвого досвіду, від характеру виховання в сім'ї, школі. Найбільш вірогідно, що емоційна чутливість визначається спрямованістю особистості, яка виражається емпатичними тенденціями.

2.8.4. Дослідження залежності продуктивності запам'ятовування від почуттів

Мета: встановити залежність продуктивності запам'ятовування від почуттів.

Матеріали та обладнання: список 30 окремих слів (складених за методикою О. В. Неровні): 10 з них пов'язані з почуттям задоволення (+), 10 – з незадоволенням (–), а 10 – нейтральні (0).

Інструкція: Вам зараз читають слова. Після того, як слова прочитані, ви запишіть ті з них, які запам'ятали. Порядок запису не має значення. Після першого прослуховування Вам ще раз зачитають ці слова, а Ви маєте відзначити у себе кількість правильно відтворених слів, що пов'язані з почуттям задоволення, незадоволення та нейтральних.

Процедура проведення

Дослід проводиться з групою. Експериментатор просить досліджуваних уважно слухати та запам'ятати ті слова, які він прочитає. Читає монотонно, повільно. Після того, як слова прочитані, досліджувані записують ті з них, які запам'ятали. Порядок запису не має значення. Після цього експериментатор читає ще раз слова, а досліджувані відзначають у себе кількість правильно відтворених слів, що пов'язані з почуттям задоволення, незадоволення та нейтральних (табл.).

Аналіз результатів. Перевіряючи одержані результати, експериментатор з'ясовує, чи впливають почуття на запам'ятовування, а якщо впливають, то як.

Таблиця 18

Слова для правильного відтворення

Набір слів	Ключ до визначення почуттів	Набір слів	Ключ до визначення почуттів	Набір слів	Ключ до визначення почуттів
Папір	0	Любов	+	Злодій	-
Лампа	0	Число	0	Літера	0
Стипендія	+	Мрія	+	Театр	+
Сум	-	Крейда	0	Бруд	-
Квітка	+	Поезія	+	Зошит	0
Танці	+	Гадюка	-	Зрада	-
Стінка	0	Війна	-	Олівець	0
Побачення	+	Будинок	0	Бійка	-
Екзамен	-	Ненависть	-	Поцілунок	+
Вікно	0	Торт	+	Хвороба	-

2.8.5. Дослідження домінуючої емоції особистості

Мета: Виявити домінуючі емоції особистості.

Матеріали та обладнання: Текст-опитувальника, аркуш для відповідей, олівець.

Інструкція: Візьміть приготовлений для тестування аркуш для відповідей з нумерацією від 1 до 36. Дайте відповіді на питання, фіксуючи лише число балів за такими можливими варіантами: 5 балів – так; 4 бали – швидше так, чим ні; 3 бали – швидше ні, чим так; 1 бал – ні.

Текст опитувальника:

1. Чи часто під впливом обставин ви говорите таке, про що потім жалкуєте?
2. Чи часто оточення дає вам зрозуміти, що ви нестримні та невірно себе поводите?
3. Чи притаманно вам вільно виражати свої почуття та емоції, навіть якщо це шкодить вашим стосункам з іншими людьми?
4. Чи правда, що ваше повсякденне життя сповнене цікавих подій?
5. Чи характерно для вас постійно захоплюватися чимось новим, цікавим, переживати почуття захоплення?
6. Чи вірно, що вам подобається діяльність різноманітна, з частими змінами, навіть, якщо вона в чомусь небезпечна?
7. Вам притаманно перебувати у гарному піднесеному настрої, аніж в похмурому та байдужному?
8. Чи правда, що ви часто даєте позитивні оцінки людям, яких мало знаєте?
9. Якщо обставини склались проти якого-небудь почину, чи часто ви вважаєте, що все одно варто ризикнути?
10. Чи вірно, що вас вважають людиною, яка легко захоплюється?
11. Ви любите відвідувати місця, в яких ніколи не були раніше?
12. Чи вірно, що все нове дуже часто захоплює вас?
13. Чи правда, що навіть тоді, коли ваші справи йдуть чудово і немає приводу для турбот, у вас все ж буває пригнічений настрій?
14. Чи часто ви відчуваєте, що втрачаєте надію домогтися чогось в житті?
15. Чи вірно, що навіть серед людей, ви відчуваєте себе самотнім?
16. Чи часто у вас буває почуття неприязні, відрази до всього оточуючого?
17. Чи бувають у вас такі періоди, коли цілі дні, тижні ви не можете ні за що взятися, так як не в змозі включитися у роботу?
18. Чи вірно, що часом вам здається, що ви ні на що не здатні?
19. Чи характерні для вас часті прояви гніву?
20. Чи часто вам говорять, що ви запальні?
21. Чи вірно, що ви легко втрачаєте терпіння з людьми?
22. Чи часто буває, що ви відчуваєте почуття презирства до деяких оточуючих вас людей?
23. Чи вірно, що ви проти того, щоб подавати милостиню?

24. Чи вірно, що коли люди поводяться нерозсудливо чи проявляють якісь свої слабкості, ви не можете відноситися до цього спокійно, і натомість, відчуваєте до них презирство?
25. Чи часто ви відчуваєте почуття раптового страху чи неспокою?
26. Чи часто буває щось таке, що лякає вас?
27. Чи часто ви відчуваєте, що вас щось тривожить?
28. Чи часто вам доводиться маскувати свою сором'язливість?
29. Чи правда, що вам складно розповідати щось великій групі людей чи виступати на зборах, семінарах?
30. Чи вірно, що коли вас критикують прилюдно, то це пригнічує вас?
31. Чи вірно, що без усякого приводу ви мучитеся, ніби зробили щось погане чи зле?
32. Чи вважаєте ви, що деякі ваші вчинки не можуть бути виправдані?
33. Чи виникає у вас передчуття, що на вас очікує якийсь покарання, навіть якщо ви нічого поганого не зробили?
34. Чи притаманні вам докори сумління, коли ви знали про те, що хтось потребував допомоги, однак ви не захотіли чи не змогли допомогти?
35. Чи часто ви відчуваєте співчуття, коли бачите нещастя?
36. Чи правда, що вас дуже хвилює вигляд тварини, що страждає?
- Чим більша сума балів, тим більш виразною та притаманною вам є певна емоція.

Таблиця 19

Ключ до тесту

№	Емоції	Номери питань
1.	Емоційна збудливість	1, 2, 3
2.	Інтерес (збудження)	4, 5, 6
3.	Радість	7, 8, 9
4.	Подив (здивування)	10, 11, 12
5.	Горе, страждання	13, 14, 15
6.	Відраза	16, 17, 18
7.	Гнів	19, 20, 21
8.	Зневага	22, 23, 24
9.	Страх	25, 26, 27
10.	Сором	28, 29, 30
11.	Провина	31, 32, 33
12.	Співчуття (співпереживання)	34, 35, 36

Емоційна збудливість – це скоріш не емоція, а підґрунтя емоцій. Це загальна властивість, що характеризує силу, швидкість, інтенсивність емоційних реакцій. Це природні пускові механізми емоцій.

Інтерес (збудження) – це позитивний або негативний емоційний стан, що супроводжує когнітивну діяльність людини. На свідомому рівні детермінантами інтересу є новизна та зміна оточуючого середовища. Ця емоція сприяє інтелектуальний, естетичний та іншим творчим видам діяльностей.

Радість – це позитивна емоція, що пов'язана з задоволенням чи можливістю задовольнити актуальну потребу. Супроводжується короточасним, задоволенням від оточення та всього світу. Має розслаблюючий вплив, що захищає людину від руйнівного впливу напруження.

Подив (здивування) – це емоційна реакція на раптові обставини, яка є досить швидкоплинною та проявляється специфічним виразом обличчя. В момент здивування відсутні думки, розумові процеси припиняються. Ця емоція виконує функцію переводу нервової системи із стану, в якому вона знаходиться, до її пристосування до змін в оточенні.

Страждання (gore) – негативні емоції, що відображають стан, який виникає як реакція на втрату чи неможливість задовольнити актуальні життєві потреби. Джерелом страждання можуть бути біль, холод, голод, шум, розчарування, невдача тощо. Страждання може виникати при згадуванні або передбаченні умов, за яких воно виникло або мало виникнути.

Відраза – це негативна емоційна реакція, що викликається об'єктами (людьми, предметами, обставинами), при зіткненні з якими виникають суперечності ідеологічного, морального, естетичного, фізичного характеру. Це реакція на щось, що сприймається як погане, бридке, неприйнятне.

Гнів – негативна емоція, яка часто проявляється як афект. Причинами гніву є відчуття фізичної чи психологічної перешкоди на шляху до чогось. Переживання гніву характеризується високим рівнем напруженості, імпульсивності. Почуття впевненості в собі під час гніву значно вище, ніж під час будь-якої іншої негативної емоції.

Зневага – емоція пов'язана з почуттям переваги над кимось або чимось, супроводжується впевненістю у своїй правоті, своїх думках та приниженні об'єкта зневаги.

Страх – негативна емоція, яка виникає при одержанні інформації про можливу реальну чи уявну загрозу життєвому благополуччю людини. Під час страху людина відчуває невпевненість, незахищеність, загрозу, напруженість. Інтенсивний страх є небезпечною емоцією, однак, він може бути попереджувальним сигналом щодо зміни поведінки людини.

Сором – негативна емоція, що виникає при усвідомленні невідповідності особистих думок, учинків, зовнішності, атрибутів очікуванням оточення або власним уявленням про них. Ця емоція найчастіше призводить до використання психологічних захистів – заперечення, придушення, проєкції.

Провина – емоція, що виникає як результат усвідомлення розбіжностей поведінки, вчинків, думок однієї людини очікуванням, вимогам, принципам іншої людини, суспільним ідеалом тощо. У виникненні емоції провини найсуттєвішу роль відіграє мислення.

Співчуття (співпереживання) – осягнення емоційного стану іншої людини та переживання тих же емоцій, які переживає ця людина на основі ототожнення з нею.

2.8.6. Дослідження рівня екзаменаційної тривоги

Мета: Визначити власний рівень екзаменаційної тривоги.

Матеріали та обладнання: Текст-опитувальник методики О. А. Прохорова «Діагностика екзаменаційної тривожності», аркуш для відповідей, олівець.

Інструкція: Дайте відповіді на питання поданого нижче опитувальника. Прочитайте уважно кожне твердження та відмітьте той варіант відповіді, який найкраще узгоджується з Вашою думкою, відповідно до оцінної шкали: майже ніколи – 1 бал; інколи – 2 бали, часто – 3 бали; майже завжди – 4 бали. Не розмірковуюйте довго над відповіддю, оскільки немає вірних чи невірних відповідей.

Хід виконання.

1. Здійсніть діагностування рівня екзаменаційної тривоги відповідно до поданої інструкції:

Таблиця 20

Текст опитувальника

№	Твердження	Майже Інколи	Часто	Майже завжди	
1	Думки про те, що я не справлюсь, заважають мені зосередитися на завданні	1	2	3	4
2	Напередодні важливого іспиту я починаю Панікувати	1	2	3	4
3	Я відчуваю, як сильно б'ється моє серце, коли я здаю важливий іспит	1	2	3	4
4	Під час іспиту, я вже думаю про наслідки "провалу"	1	2	3	4

2. Обробіть отримані результати, підрахувавши загальну суму балів, що відповідає загальному рівню екзаменаційної тривоги. Окремо підрахуйте суму балів за питаннями 1, 4 – що характеризує рівень неспокою, суму балів за питаннями 2,3 – що характеризує рівень емоційності. Визначте загальний рівень екзаменаційної тривоги за загальною сумою балів: 12-16 балів – високий рівень; 7-11 балів – середній рівень; 4-6 балів – низький рівень екзаменаційної тривожності. Ступені прояву неспокою і емоційності визначте за сумою балів: більше 4 балів у кожному випадку свідчить про більш ніж середній рівень прояву станів.

3. Проаналізуйте власні результати на основі поданої нижче інтерпретації: Екзаменаційна тривога – одна з форм прояву тривоги у навчанні.

Багато студентів та учнів впадають в паніку (переймаються страхом, виявляють раптове замішання, розгубленість) з приводу здачі іспитів. Екзаменаційна тривога складається з двох компонентів: неспокою та емоційності.

Неспокій – це стан, викликаний думками про наслідки «провалу» іспиту. До емоційного компоненту відносяться неприємні відчуття і фізіологічні реакції, які виникають в результаті стресу.

2.9. Практична робота № 9

2.9.1. Дослідження наполегливості

Мета: визначити рівень наполегливості.

Матеріали та обладнання: три пронумерованих бланки з наборами слів, папір і ручка для листа, секундомір.

Інструкція: Використовуючи всі слова набору, надруковані на бланку, складіть змістовні речення. Час Вашої роботи фіксується.

Дослідження наполегливості експериментатор проводить у парі з досліджуваним. Досліджуваного важливо зручно посадити за добре освітлений стіл. У процесі дослідження досліджуваному послідовно показують бланки з наборами слів і просять скласти зі слів речення.

Труднощі складання речень у першому і другому наборах слів практично однакові, а із третього набору скласти речення практично неможливо, але досліджуваний про це не має знати.

Завдання експериментатора – фіксувати час виконання кожної вправи зі складання речень із набору слів і відмічати емоційні реакції досліджуваного.

Набір слів

<i>№1</i>	<i>№2</i>	<i>№3</i>
<i>Викликати</i>	<i>Країна</i>	<i>Країна</i>
<i>Влада</i>	<i>Холодна</i>	<i>Оцінка</i>
<i>Напад</i>	<i>Умова</i>	<i>Зростати</i>
<i>Обстановка</i>	<i>Передусім</i>	<i>Представники</i>
<i>Заходи</i>	<i>В</i>	<i>В</i>
<i>Невдоволення</i>	<i>Найбільші</i>	<i>Тобто</i>
<i>Мета</i>	<i>Координатія</i>	<i>Мирні</i>
<i>В</i>	<i>Загострення</i>	<i>Дії</i>
<i>Кола</i>	<i>Значення</i>	<i>Розглянути</i>
<i>Польські</i>	<i>Обстановка</i>	<i>Повідомлення</i>
<i>Нормалізація</i>	<i>Війна</i>	<i>Арабські</i>
<i>В</i>	<i>Дії</i>	<i>Із</i>
<i>З</i>	<i>Викликаний</i>	<i>Налагодити</i>
<i>Опозиційні</i>	<i>Держав</i>	<i>Експерти</i>
<i>Вжиті</i>	<i>Усіх</i>	<i>Напруга</i>
<i>Польща</i>	<i>Великий</i>	<i>Допомагати</i>
	<i>Політика</i>	<i>Персонал</i>
	<i>Набувала</i>	
	<i>Міжнародний</i>	

Рис. 13. Набір слів

Опрацювання результатів

Спочатку перевіряють правильність виконання досліджуваним завдань, а потім співвідносять час, витрачений досліджуваним на складання кожного речення, і вираховують показник наполегливості.

Зразок правильно складених речень із набору слів:

1. Заходи, вжиті польською владою з метою нормалізації обстановки в Польщі, викликали напад невдоволення в опозиційних колах.

2. В умовах загострення міжнародної обстановки, викликаного політикою холодної війни, передусім найбільших держав, великого значення набула координація дій усіх країн.

3. Не має вирішення.

Якщо перших два речення складено правильно, то вираховують показник наполегливості «P_n».

Показником наполегливості є відношення часу, витраченого на виконання третього завдання, до середнього часу, витраченого на розв'язання перших двох завдань:

$$P_n = \frac{T_3}{(T_1 + T_2) : 2} \text{ або } P_n = \frac{2T_3}{(T_1 + T_2) : 2}$$

де T₁ – час, затрачений на складання першого речення;

T₂ – час, затрачений на складання другого речення;

T₃ – час, затрачений на спроби скласти третє речення.

Аналіз результатів

Рівень наполегливості визначають за величиною показника «P_n» за допомогою шкали (табл. 21):

Таблиця 21

Рівень наполегливості

<i>Величина P_n -</i>	<i>Рівень наполегливості:</i>
від 0 до 1,9	Низький
від 2,0 до 2,9	Середній
від 3,0 і більше	Високий

У ході аналізу результатів треба враховувати тривалість часу, розв'язання досліджуваним на вирішення завдань. У цілому, чим більше час, тим наполегливіше людина. Під наполегливістю звичайно розуміють особистісні риси, пов'язані з умінням і бажанням домагатися поставленої мети, переборюючи зовнішні і внутрішні (психологічні) перешкоди.

Наполегливість пов'язана з особливостями розвитку довільності психічних процесів. Аналізуючи результати дослідження, важливо зіставити їх з успіхами в навчальній діяльності студента і взяти до уваги при складанні програми розвитку саморегуляції та самовиховання.

2.9.2. Дослідження імпульсивності

Мета: визначити рівень імпульсивності.

Матеріали та обладнання: тест-опитувальник В. А. Лосенкова, що складається з 20 питань, до кожного з яких додано чотири бальну шкалу відповідей, ручка.

Інструкція: Пропонований Вам тест-опитувальник містить 20 запитань. До кожного із запитань додано шкалу відповідей. Уважно прочитайте кожне завдання і обведіть кружечком номер вибраної Вами відповіді. У тесті немає «поганих» і «гарних» відповідей. Намагайтеся почуватися вільно і відповідати щиро. Перевагу надавайте тій відповіді, яка перша прийшла Вам на думку.

Дослідження може проводитися з одним досліджуваним або невеликою групою. Досліджуваному пропонують текст опитувальника чотирибальною шкалою відповідей на кожне запитання. При роботі групи дослідникові треба стежити за дотриманням строго індивідуального виконання тесту.

Опитувальник

I. Якщо Ви беретеся за якусь справу, чи завжди доводите її до кінця?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Ні, не завжди.

II. Ви завжди спокійно реагуєте на різкі або невдалі зауваження на свою адресу?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

III. Ви завжди виконуєте свої обіцянки?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

IV. Ви часто говорите й дієте під впливом хвилинного настрою?

1. Дуже часто.
2. Досить часто.
3. Досить рідко.
4. Майже ніколи.

V. У критичних, напружених ситуаціях Ви добре володієте собою?

1. Так, завжди володію.
2. Мабуть, завжди.
3. Мабуть, ні.
4. Ні, не володію.

VI. У Вас часто без видимих або досить вагомих причин змінюється настрої?

1. Таке трапляється дуже часто.
2. Буває час від часу.
3. Таке трапляється рідко.
4. Такого зовсім не буває.

VII. Вам часто доводиться робити щось наспіх, коли підтискають строки?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

VIII. Ви могли б назвати себе цілеспрямованою людиною?

1. Так, звичайно.
2. Мабуть, так.
3. Швидше всього, ні.
4. Ні.

IX. У словах і вчинках Ви дотримуєтеся прислів'я: «Сім разів відміряй, один раз відріж»?

1. Так, завжди.
2. Часто.
3. Рідко.
4. Ні, майже ніколи.

X. Ви навмисно байдужі до тих, хто несправедливо бубнить і зачіпає Вас, наприклад, в автобусі чи трамваї?

1. Так, майже завжди.
2. Так, досить часто.
3. Я рідко так реагую.
4. Я ніколи так не реагую.

XI. Ви сумніваєтеся у своїх силах і здатностях?

1. Так, часто.
2. Інколи.
3. Рідко.
4. Майже ніколи.

XII. Ви легко захоплюєтеся новою справою, але можете швидко до неї охолонути?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

XIII. Ви вмієте стримуватися, коли хто-небудь із начальства незаслужено Вам дорікає?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

XIV. Вам здається, що Ви ще не знайшли себе?

1. Згоден, саме так воно і є.
2. Швидше всього, це так.
3. З цим я навряд чи погоджуюся.
4. Я із цим, звичайно, не згодний.

XV. Чи може під впливом яких-небудь нових обставин Ваша думка про самого себе не раз змінюватися?

1. Саме так.
2. Досить ймовірно.
3. Мало ймовірно.
4. Майже неможливо.

XVI. Звичайно Вас важко вивести із себе?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

XVII. У Вас виникають бажання, які з багатьох причин нездійсненні?

1. Такі бажання виникають у мене часто.
2. Такі бажання виникають час від часу.
3. У мене рідко виникають такого роду бажання.
4. Заздалегідь нездійснених бажань у мене не виникає.

XVIII. Обговорюючи з ким-небудь важливі життєві проблеми, Ви помічаєте, що Ваші погляди ще не визначилися?

1. Так, часто помічаю.
2. Іноді помічаю.
3. Помічаю досить рідко.
4. Ні, ніколи не помічаю.

XIX. Чи трапляється таке, що якась справа Вам так набридає, що, не закінчивши її, Ви беретеся за нову?

1. Так, часто трапляється.
2. Іноді так буває.
3. Так буває досить рідко.
3. Так майже ніколи не трапляється.

XX. Ви досить неврівноважена людина?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

Опрацювання результатів

У цьому процесі підраховують величину показника імпульсивності «Пі». Він є сумою балів, набраною за всіма шкалами тесту-опитувальника.

У даному тесті-опитувальнику чотирибальна шкала відповідей.

Для питань 1, 2, 3, 5, 8, 9, 10, 13, 16 номер шкали відповідає кількості балів, тобто 1, 2, 3 або 4.

Для питань 4, 6, 7, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 20 бали підраховуються по шкалі у зворотному порядку, тобто шкалі 1 відповідає 4 бали, шкалі 2-3 бали, а шкалі 4-1 бал.

Таким чином, показник імпульсивності може варіювати в різних людей від 20 до 80 балів.

Рівень імпульсивності може бути охарактеризований як високий, середній і низький.

Якщо величина «Пі» перебуває в межах 66-80, то імпульсивність високого рівня, тобто *виражена сильно*; якщо від 35 до 65 – то рівень її *середній*, імпульсивність помірна, а якщо 34 і менш – то імпульсивність *низького рівня*. Імпульсивні люди часто мають невизначені життєві плани; у них немає стійких інтересів і вони захоплюються то одним, то іншим.

Люди з низьким рівнем імпульсивності, навпаки, цілеспрямовані, мають ясні ціннісні орієнтації, проявляють наполегливість у досягненні поставлених цілей, намагаються доводити розпочату справу до кінця.

Якщо імпульсивність висока, то варто скласти програму самовиховання, спрямовану на її зниження і збільшення цілеспрямованості.

2.9.3. Дослідження вольової активності та вольового зусилля в розумовій діяльності (за Лисенко І.П.)

Мета: вивчити вольову активність та вольове зусилля в розумовій діяльності (в умовах перешкод).

Матеріали та обладнання: бланки, на яких надруковані пари однозначний чисел; програвач музики.

Інструкція:

Серія № 1. Зараз я Вам запропоную виконати певні завдання з числами. Будьте уважними і виконуйте все що я Вам буду пропонувати.

Серія № 2. Ви повинні виконувати дії, які вказані на бланкові. Проте це завдання виконується на фоні перешкод, які створює експериментатор, включивши магнітофон, що подає перешкоди, а саме можуть зачитуватися числа 17, 3, 12, 19, 1 тощо).

Серія № 3. Перед вами бланки для виконання завдань з парами чисел. Ви повинні повторити з ними всі ті дії, які вам пропонувалися в попередніх завданнях. Але зараз ви маєте змагатися: хто виконує найперший, буде вважатися найактивнішим.

Вольове зусилля – стан емоційного напруження, який мобілізує внутрішні ресурси людини (пам'ять, мислення, уяву тощо) і створює допоміжні мотиви до дії.

Процедура дослідження.

Експериментатор заздалегідь підготовлює бланки на яких надруковано пари чисел. Завдання досліджуваного за інструкцією – виконати певні дії з пропонованими числами. Протоколіст уважно записує отримані дані в протокол. Проведення даного дослідження вимагає послідовного виконання трьох серій.

В серії № 1 досліджувані чітко виконують завдання згідно з інструкцією.

В серії № 2 завдання виконуються на фоні перешкод.

В серії № 3 завдання виконується аналогічно другій серії, проте вводиться мотив змагання.

Термін виконання кожної серії – 4 хвилини.

Серія № 1. Експериментатор роздає бланки всім учасникам, хто бере участь в дослідженні.

Завдання даної серії – в спокійній обстановці виконувати інструкцію.

Серія № 2. Після проведення першої серії експериментатор пропонує виконати таке саме завдання.

Серія № 3. В третій серії завдання виконується аналогічно другій серії, проте вводиться високий рівень мотивації – мотив змагання.

Опрацювання результатів:

Під час обробки результатів необхідно:

1. Підрахувати кількість операцій за 1 хвилину, а також весь обсяг (V), що дорівнює сумі операцій, виконаних за 4 хвилини.

2. Підрахуємо кількість помилок.

3. Вирахуємо коефіцієнт розумової активності:

$$K_{pp} = \frac{V - Пом}{W},$$

де V – кількість оброблених операцій;

Пом – помилки;

W – весь можливий обсяг роботи.

4. Вираховуємо коефіцієнт вольового зусилля $K_{вз}$, що дорівнює відношенню коефіцієнтів розумової активності (K_{pp}) в різних серіях:

$$K_{сз1} = \frac{K_{pp2}}{K_{pp1}}$$

$$K_{сз2} = \frac{K_{pp3}}{K_{pp2}}$$

$$K_{сз1} = \frac{K_{pp3}}{K_{pp1}}$$

При цьому визначається рівень приросту або зниження ефективності роботи в умовах введення перешкод та мотивації.

Результати дослідження та їх психологічна інтерпретація можуть занотуватися в таблицю (таб.):

Кількісне опрацювання результатів

№ з/п	Крд I серія	Крд II серія	Крд III серія	Психологічна інтерпретація кількісних даних
1				
2				
3				

2.9.4. Дослідження сили волі особистості

Мета: визначити загальний рівень розвитку вольової сфери досліджуваного.

Матеріали та обладнання: бланк опитувальника, бланк для відповідей, ручка.

Інструкція: Виберіть одну відповідь на кожне з поданих нижче запитань, та позначте її в бланку для відповідей: «Так», «Інколи», «Трапляється», «Не знаю», «Ні». Якщо запитань немає, прочитайте запитання та розпочинайте роботу.

Опитувальник:

1. Чи в змозі ви завершити роботу, яка вам не цікава, хоча час і обставини дають можливість відірватись, а потім знову повернутися до неї?
2. Чи переборюєте ви без зусиль внутрішній опір, коли необхідно зробити щось неприємне для вас (наприклад чергувати у вихідний день)?
3. Коли потрапляєте в конфліктну ситуацію на роботі або в побуті, чи в змозі ви опанувати себе настільки, щоб оцінити ситуацію з максимальною об'єктивністю?
4. Якщо вам прописано дієту, Ви здатні перебороти всі кулінарні спокуси?
5. Ви можете встати вранці раніше ніж було заплановано з вечора?
6. Ви залишитеся на місці події, щоб дати свідчення?
7. Ви швидко ви відповідаєте на листи?
8. Якщо ви боїтеся польоту на літаку або відвідання стоматологічного кабінету, то чи зможете без особливих труднощів перебороти це відчуття і в останній момент не змінити свій намір?
9. Ви вживатимете дуже неприємні ліки, які вам настійно рекомендує лікар?
10. Ви виконаєте дану зопалу обіцянку, навіть якщо це додасть вам чимало клопоту, іншими словами – чи є ви людиною слова?
11. Ви без вагання вирушають в поїздку до незнайомого міста, якщо це необхідно?
12. Ви суворо дотримуватися розпорядку дня: часу пробудження, вживання їжі, занять, прибирання та інших справ?
13. Ви ставитеся несхвально до тих, хто вчасно не віддає позичені гроші?

14. Найцікавіша передача змусить вас відкласти виконання термінової та важливої роботи?

15. Ви зможете припинити суперечку і замовкнути, хоч би якими образливими не здавалися вам слова «протилежної сторони»?

Опрацювання результатів:

Підрахунок: у результаті проведеного тестування експериментатор повинен оцінити відповідь за такою схемою: «Так» – у 2 бали, відповіді «Інколи», «Трапляється», «Не знаю» – у 1 бал, відповідь «Ні» – у 0 балів.

Оцінювання:

0-12 балів – слабка сила волі. Ви просто робите те, що легше й цікавіше, навіть якщо це зможе вам дещо нашкодити. До обов'язків ставитесь недбало, що спричиняє усілякі неприємності, які з Вами трапляються. Будь-яке прохання, будь-який обов'язок сприймаєте майже як фізичний біль. Річ тут не лише у слабкій волі, а й у егоїзмі.

13-20 балів – середня сила волі. Якщо наражаються на перешкоди, починає діяти, щоб подолати їх. Але якщо побачити обхідний шлях, то відразу ж скористаєтесь ним. Не перестарайтесь, але й даного вами слова дотримаєтесь. Неприємну роботу постараетесь виконати, хоча й бурчатимете, з доброї волі зайві обов'язки на себе не візьмете. Це інколи негативно відбивається на ставленні до вас керівників, не з кращого боку характеризує вас і в очах колег.

21-30 балів – висока сила волі. На вас можна покластися, вас не лякають ні нові доручення, ні далекі поїздки, ні справи, яких бояться інші люди. Але часом ваша жорстка і непримиренна позиція з непринципових питань дошкуляє оточенню. Найчастіше це впертість. Вам бракує таких якостей, як гнучкість, тактовність, вміння вибачати, доброта.

2.9.5. Методика «Чи сильний у вас характер?» (В. Роцаховський)

Інструкція.

Позначте варіанти відповідей, які характеризують Вас.

Тестові завдання

1. Чи часто Ви замислювались над тим, який вплив на оточуючих мають Ваші вчинки?

- а) дуже рідко;
- б) рідко;
- в) досить часто;
- г) дуже часто.

2. Чи траплялось Вам говорити про щось таке, у що Ви самі не вірите, через впертість, наперекір іншим, або з престижних міркувань?

- а) так;
- б) ні.

3. Які з нижчеперелічених якостей Ви найбільше цінуєте в людях?

- а) наполегливість;
- б) широту мислення;
- в) вміння показати себе.

4. Чи маєте Ви схильність до педантизму?
 - а) так;
 - б) ні.
5. Чи швидко Ви забуваєте неприємності, які трапилися з Вами?
 - а) так;
 - б) ні.
6. Чи любите Ви аналізувати свої вчинки?
 - а) так;
 - б) ні.
7. Перебуваючи в оточенні людей Вам добре відомих: Ви
 - а) намагаєтесь зберегти тон, заведений в цьому колі;
 - б) залишаєтесь собою.
8. Приступаючи до важливого завдання, чи намагаєтесь Ви не думати про труднощі, що чекають на Вас?
 - а) так;
 - б) ні.
9. Яке з перерахованих нижче визначень, на Вашу думку, найбільше характеризує Вас?
 - а) мрійник;
 - б) «свій хлопець»;
 - в) старанний в роботі;
 - г) пунктуальний і акуратний;
 - д) «філософ».
10. Під час обговорення того чи іншого питання Ви:
 - а) висловлюєте свою точку зору, незважаючи на те, що вона відрізняється від думки більшості;
 - б) вважаєте, що в даному випадку краще змовчати, хоч маєте іншу точку зору;
 - в) підтримуєте більшість, залишаючись при своїй думці;
 - г) не завдаєте собі клопоту і приймаєте точку зору, яка домінує?
11. Яке почуття викликає у Вас несподіваний виклик до шефа?
 - а) роздратування;
 - б) заклопотаність;
 - в) ніякого почуття.
12. Якщо під час полеміки Ваш опонент «зірвавсь» і зробив особистий випад проти Вас, як Ви вчините?
 - а) відповім йому так само;
 - б) проігнорую цей факт;
 - в) демонстративно ображусь;
 - г) запропоную зробити перерву.
13. Якщо Вашу роботу негативно оцінили, це викличе у Вас:
 - а) прикрість;
 - б) сором;
 - в) обурення.

14. Якщо Ви помилитеся, кого будете звинувачувати в першу чергу?
 а) себе;
 б) фатальне невезіння;
 в) інші об'єктивні обставини.
15. Чи не здається Вам, що оточуючі-колеги, керівник чи підлеглі, недооцінюють Ваші здібності і знання?
 а) так;
 б) ні.
16. Якщо друзі чи колеги починають кепкувати з Вас, Ваші дії:
 а) серджусь на них;
 б) намагаюсь «відбитися»;
 в) не дратуючись, починаю їм підігрувати;
 г) відповідаю сміхом і, як кажуть, «нуль уваги»;
 д) роблю байдужий вигляд і посміхаюся, але в душі обурююся.
17. Ви поспішаєте і раптом не знаходите свій портфель, парасолю чи рукавиці на своєму місці. Ваші дії?
 а) буду продовжувати шукати;
 б) шукаючи, буду звинувачувати рідних у безладді;
 в) піду без потрібної мені речі.
18. Що швидше роздратує Вас?
 а) довга черга в приймальні;
 б) штовханина в громадському транспорті;
 в) необхідність приходити у певне місце кілька разів з одного й того ж питання.
19. Закінчивши суперечку, чи продовжуєте Ви в думках приводити нові й нові аргументи на захист своєї точки зору?
 а) так;
 б) ні.
20. Якщо для виконання термінової роботи Ви маєте можливість вибрати собі помічника, кого з можливих претендентів Ви оберете?
 а) людину виконавчу, але без ініціативну;
 б) людину знаючу, але вперту і схильну до суперечок;
 в) людину обдаровану, але ліниву.
- Аналіз результатів*

Таблиця 23

Ключ

Відповіді	Номер запитання																			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
а/	0	0	1	2	0	2	2	0	0	2	0	0	2	2	0	0	2	1	0	0
б/	1	1	1	0	2	0	0	2	1	0	1	2	1	0	2	1	0	0	2	1
в/	2	-	-	-	-	-	-	-	3	0	2	1	0	0	-	2	1	2	-	2
г/	3	-	-	-	-	-	-	-	3	0	0	3	-	-	-	0	-	-	-	-
д/	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-
е/	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Менше 15 балів: На жаль, Ви людина безхарактерна, неврівноважена і, мабуть, безтурботна. У неприємностях, які трапляються з Вами, звинувачуєте всіх, окрім себе. І в дружбі, і в роботі на Вас не можна покластися. Задумайтесь над цим.

Від 15 до 25 балів: У Вас досить міцний характер. Ви маєте реалістичні погляди на життя, але не всі Ваші вчинки рівноцінні. Бувають у Вас, і зриви і помилки. Ви добросовісні і досить терпимі у колективі. І все ж, Вам є над чим задуматися, щоб запобігти деяким неприємним несподіванкам. Можете не сумніватися, це Вам під силу.

26-38 балів: Ви належите до людей стійких, які володіють достатнім відчуттям відповідальності. Цінуєте свої судження, але й рахуетесь з думкою інших. Добре орієнтуєтесь у різних ситуаціях і вмієте вибирати правильне рішення. Це говорить про риси сильного характеру. Уникайте лише самозахоплення і завжди пам'ятайте: сильний – не значить жорстокий.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ

1. Проаналізуйте співвідношення понять «методологія», «метод», «методика».
2. Розкрийте методологічні принципи психологічного дослідження.
3. Охарактеризуйте етапи та процедуру психологічного дослідження.
4. Охарактеризуйте класифікацію методів психологічного дослідження.
5. Розкрийте поняття експерименту та експериментальних змінних. Охарактеризуйте незалежну та залежну змінні.
6. Дайте поняття про валідність експерименту та їх види.
7. Дайте характеристику методу спостереження, його видам та процедурі.
8. Розкрийте особливості процедури стандартизованих методів спостереження («Методика спостереження за словесними впливами вчителя на уроці», «Методика спостереження за емоційним збудженням», «Карта спостережень Скотта»).
9. Охарактеризуйте значення спостережливості у діяльності психолога.
10. Охарактеризуйте методики діагностики спостережливості.
11. Розкрийте зміст декількох вправ щодо розвитку спостережливості за Л. О. Регуш.
12. Дати характеристику методу опитування та його видам.
13. Розкрийте вимоги до формулювання запитань анкети та її структури.
14. Розкрийте сутність і особливості тестування.
15. Охарактеризуйте процедуру дослідження типу сприймання за роботою провідних аналізаторів.
16. Охарактеризуйте методи діагностики зорових відчуттів.
17. Розкрийте особливості процедури дослідження слухових відчуттів.
18. Охарактеризуйте методику дослідження м'язово-суглобових відчуттів.
19. Розкрийте особливості методик діагностики сприймання простору.
20. Розкрийте особливості методик діагностики сприймання часу.
21. Охарактеризуйте процедуру дослідження концентрації та вибірковості уваги.
22. Охарактеризуйте процедуру дослідження концентрації та вибірковості уваги (тести П'єрона-Рузера, Мюнстерберга, «Переплутані лінії»).
23. Охарактеризуйте процедуру дослідження переключення уваги (тести «Коректурна таблиця (проба)», «Кільця Ландольта» та «Таблиця Шульте»).
24. Охарактеризуйте методику визначення обсягу уваги за допомогою цифрових таблиць.
25. Розкрийте особливості діагностики обсягу короткочасної пам'яті (за методиками: Джекобсона, «Об'єм пам'яті», методики 10 слів і 10 цифр).
26. Охарактеризуйте процедуру дослідження слухо-мовної пам'яті.
27. Назвіть особливості процедури дослідження оперативної пам'яті.
28. Охарактеризуйте методику вивчення образної пам'яті.
29. Дайте характеристику методиці дослідження опосередкованого запам'ятовування.

30. Розкрийте особливості процедури дослідження безпосереднього та опосередкованого запам'ятовування та переважаючого типу запам'ятовування.
31. Розкрийте зміст декількох вправ щодо тренування різних видів пам'яті.
32. Охарактеризуйте методики діагностики логічності мислення «Прості аналогії» та «Складні аналогії».
33. Охарактеризуйте методику діагностики логічності мислення «Кількісні відносини».
34. Назвіть особливості методики дослідження логічності та аналітичності мислення «Числові ряди».
35. Опишіть процедуру дослідження лабільності-ригідності мислення за допомогою методики «Словесний лабіринт».
36. Охарактеризуйте процес дослідження понятійного мислення за допомогою методики «Виділення суттєвих ознак».
37. Охарактеризуйте методику дослідження впливу установки на спосіб розв'язування задач.
38. Опишіть процедуру дослідження рефлексивності мислення за допомогою методики «Анаграми».
39. Зазначте особливості дослідження індивідуальних особливостей уяви.
40. Охарактеризуйте процедуру дослідження яскравості-чіткості уявлень.
41. Розкрийте особливості дослідження продуктивності уваги за допомогою чорно-білих фотографій тесту Роршаха.
42. Охарактеризуйте методику діагностики творчої уяви «Три слова».
43. Розкрийте специфіку завдань фігурного тесту креативності П. Торренса.
44. Опишіть процедуру дослідження настроїв за допомогою тесту А. М. Лутошкіна.
45. Розкрийте особливості дослідження тривожності за допомогою методики Спілберга-Ханіна та тесту «Екзаменаційна тривожність».
46. Охарактеризуйте методику дослідження емоційної чуйності.
47. Розкрийте особливості методики дослідження залежності продуктивності запам'ятовування від почуттів.
48. Охарактеризуйте процес дослідження домінуючої емоції особистості.
49. Розкрийте особливості процедури досліджень наполегливості та імпульсивності.
50. Охарактеризуйте методику діагностики вольової активності та вольового зусилля в розумовій діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Від волі до особистості. К. : Україна-Віта, 1995. 207 с.
2. Бондаренко Н. П. Використання психотерапевтичних технологій в процесі розвитку професійної відповідальності студентів. Когнітивно-комунікативні стратегії розвитку здобувачів вищої освіти у процесі професійної підготовки: матер. Всеукр. наук.-практ. семінару. Дніпро : ДДУВС, 2021.
3. Бондаренко Н. П. Використання психотерапевтичних технологій в процесі розвитку професійної відповідальності студентів. Когнітивно-комунікативні стратегії розвитку здобувачів вищої освіти у процесі професійної підготовки: матер. Всеукр. наук.-практ. семінару. Дніпро : ДДУВС, 2021.
4. Бондаренко Н. П. Проблема медіації: психологічний контекст. Медіація як спосіб вирішення конфліктів: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро : ДДУВС, 2021
5. Варій М. Й. Психологія особистості: навч. посібник. К. : ЦУЛ, 2008. 592 с.
6. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник. К. : Просвіта, 2001. 416 с.
7. Костюк Г. С. Вікова психологія. К. : Рад. школа, 1976. 272 с.
8. Дуткевич Т. В., Яцюк В. А. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій та практикум): навч. посібник. Кам'янець-Подільський, 2005. 292 с.
9. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія (курс лекцій і практикум): навч. посібник. К. : ЦУЛ, 2010. 320 с.
10. Занюк С. С. Психологія мотивації та емоцій. Луцьк: ВДУ, 1977. 180 с.
11. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. К. : Рад. школа, 1998. 255 с.
12. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К. : Рад. школа, 1989. 608 с.
13. Крошка Н. П. Методичний інструментарій для дослідження професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології» ДВНЗ «Запорізький національний університет» та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2017. № 1 (11). С. 40-46.
14. Крошка Н. П. Методологічні підходи до розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 18-19 жовтня 2018 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2018. С. 51-52.

15. Крошка Н. П. Ефективність впровадження програми розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології» ДВНЗ «Запорізький національний університет» та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. С. 66-72.

16. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці. К. : Наукова думка, 1988. 441 с.

17. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: навч. посібник. К. : Вища школа, 1998. 479 с.

18. М'ясоїд П. А. Проблема психології розвитку. Педагогіка і психологія. 1999. № 1. 469 с.

19. Ніколенко Д. Ф. Індивідуально-психологічні особливості особистості: навч. посібник. К. : Рад. школа, 1987. 43 с.

20. Леонтьєва О. Особистість у загально-психологічній теорії діяльності. Психолог. 2003. № 8. 279 с.

21. Киричук О. В., Роменець В. А. Основи психології. К. : Либідь, 1995. 630 с.

22. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: посібник. К. : Академвидав, 2003. 448 с.

23. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч.-метод. посібник. К. : КНЕУ, 2003. 179 с.

24. Трофімова Ю. Л. Психологія: підручник. К. : Либідь, 2005. 560 с.

25. Горностай П. П. Психологія особистості: словник-довідник. К. : Рута, 2001. 320 с.

26. Роменець В. А. Історія психології XIX – початку XX століття. К. : Вища школа, 1995. 614 с.

27. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки. К. : Україна-Віта, 1996. 130 с.

28. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посібник. К.: Вища школа, 2004. 389 с.

29. Федоров В. Д. Психодіагностика особистості в системі диференціації: наук.-метод. збірник. Хмельницький, 1993. 179 с.

30. Федорчук В. М. Соціально-комунікативний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності викладача»: навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. 412 с.

31. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: навч. посібник. К. : Вища школа, 2006. 382 с.

Навчальне видання

Бондаренко Наталія Петрівна

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ПРАКТИКУМ ІЗ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ»

Редактор, оригінал-макет, дизайн – *Є. В. Коваленко-Марченкова,*
А. В. Самотуга

Формат 60x84/16. Друк – цифровий.

Гарнітура – Times New Roman. Ум.-друк. арк. 4,2. Обл.-вид. арк. 4,5.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво про внесення до державного реєстру КВ № 6054 від 28.02.2018 р.